

หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน

ภาษาไทย

วรรณคดีและวรรณกรรม ม.๖

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖

กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย

ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

ผู้เรียบเรียง

นายภาสกร เกติอ่อน

นางสาวระวีวรรณ อินทรประพันธ์

นางพองจันทร์ สุขยิ่ง

นางกัลยา สหชาติโกสัย

นายศานติ ภัคดีคำ

นายพอพล สุกใส

ผู้ตรวจ

นางจินตนา วีระเกียรติสุนทร

นางวรรณณ คมมานุสรณ์

นายศักดิ์ แว่ววิริยะ

บรรณาธิการ

นายเอกรินทร์ สี่มหาศาล

นางประนอม พงษ์เผือก

พิมพ์ครั้งที่ ๑

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

ISBN : 978-616-203-288-2

รหัสสินค้า ๓๖๑๑๐๐๔

www.aksorn.com

จัดพิมพ์และจำหน่ายทั่วประเทศโดย

บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด

142 ถ. แพร่งสรรพศาสตร์ เขตพระนคร กทม. 10200

Tel./Fax. **0-2622-2999** (อัตโนมัติ 20 คู่สาย)

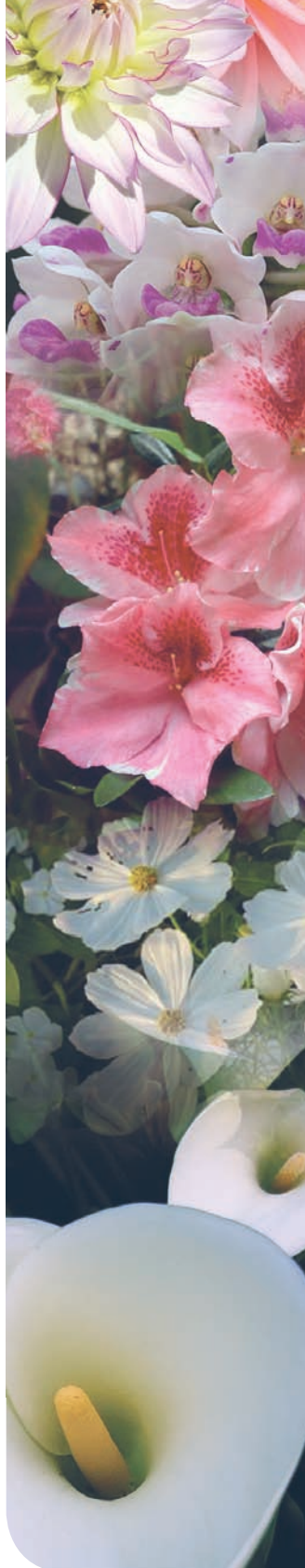
แฟกซ์ : บริษัท ไทยรับเกล้า จำกัด โทร. 0-2903-9101-6

ค้นความรู้ขยายความคิดจาก

WEB GUIDE

ที่พิมพ์กำกับหัวข้อสำคัญในหนังสือเรียนหลักสูตรแกนกลางฯ
ผ่าน www.aksorn.com ไปยังแหล่งความรู้ทั่วโลก

คำนำ

ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ ได้กำหนดให้ภาษาไทยซึ่งเป็นภาษาประจำชาติ เป็นรายวิชาพื้นฐานที่ผู้เรียนทุกคนต้องเรียน เพื่อพัฒนาศักยภาพของผู้เรียนให้สามารถใช้ภาษาไทยได้อย่างถูกต้องตามหลักภาษาไทย และเกิดความรู้ความเข้าใจในเอกลักษณ์ทางภาษาของชาติ

ภาษาไทยเป็นเอกลักษณ์ของชาติ เป็นสมบัติทางวัฒนธรรมอันทำให้เกิดเอกภาพ และเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการติดต่อสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจและความสัมพันธ์อันดีของคนในชาติ นอกจากนี้ ภาษาไทยยังเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยในการแสวงหาความรู้ทั้งจากหนังสือและแหล่งข้อมูลสารสนเทศต่างๆ ทั้งนี้ ผู้เรียนจะต้องมีความรู้ความเข้าใจ และเลือกสรรใช้ภาษาไทยที่ถูกต้อง เพื่อธำรงไว้ซึ่งเอกภาพของชาติไทยและสามารถนำไปใช้พัฒนาทักษะอาชีพต่างๆ เพื่อประโยชน์ของตนเองและสังคม

สำหรับหนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ นี้ ทางคณะผู้เรียบเรียงได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ เล่ม ได้แก่ หลักภาษาและการใช้ภาษา ๑ เล่ม และวรรณคดีและวรรณกรรม ๑ เล่ม

หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย วรรณคดีและวรรณกรรมนี้ มีเนื้อหา มุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้ศึกษาวรรณคดีและวรรณกรรม ซึ่งถือเป็นสมบัติอันล้ำค่าทางภาษาของชาติไทย ด้วยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า คุณค่าด้านต่างๆ ในวรรณคดีและวรรณกรรม จะช่วยส่งเสริม และกระตุ้นให้ผู้เรียนรู้จักใช้กระบวนการคิดวิเคราะห์ การวิจารณ์ และเข้าถึงครองแห่งรสวรรณคดีและวรรณกรรม สามารถสังเคราะห์แนวคิดของกวี เรียนรู้วิถีไทยและนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดี

คณะผู้เรียบเรียงจึงมีความมั่นใจว่า สถานศึกษาที่เลือกใช้หนังสือเรียนชุดนี้ จะพัฒนาคุณภาพและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้เรียนได้ตามมาตรฐานการเรียนรู้ของหลักสูตรแกนกลาง การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ - ๖ ทุกประการ

ผู้เรียบเรียง

สารบัญ

	หน้า	
บทนำ		
การอ่านวรรณคดี	๑ - ๑๕	
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๑		
เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน		
ตอน ขุนช้างถวายฎีกา	๑๖ - ๕๗	
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๒		
สามก๊ก		
ตอน กวนอูไปรับราชการกับโจโฉ	๕๘ - ๘๓	
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๓		
กาพย์เห่เรือ	๘๔ - ๑๐๙	
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๔		
สามัคคีเภทคำฉันท์	๑๑๐ - ๑๕๓	
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๕		
ไตรภูมิพระร่วง		
ตอน มนุสสภูมิ	๑๕๔ - ๑๖๗	
บทเสริม		
บทอาขยาน	๑๖๘ - ๑๗๑	
บรรณานุกรม	๑๗๒	

วรรณคดีและวรรณกรรม

การอ่านวรรณคดี

การอ่านวรรณคดี เป็นการทำความเข้าใจบทประพันธ์ให้ปُرโปร่งและใช้จินตภาพสร้างอารมณ์ เพื่อจะได้เข้าถึงสารที่กวีต้องการสื่อ

การอ่านวรรณคดี ผู้อ่านต้องใช้วิจารณญาณในการอ่านแล้วนำไปคิด ใช้สติปัญญา ถลั่นกรองสกัดคุณค่าทางอารมณ์และคุณค่าทางความคิด จนถึงการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดี คือ เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้ง ตระหนักในคุณค่าด้านวรรณศิลป์และคุณค่าด้านสังคม เกิดความหวงแหนและต้องการธำรงรักษาให้เป็นสมบัติของชาติต่อไป การอ่านที่ได้คิดค้นหาเหตุผล มาอธิบายความรู้สึกของตนเองเป็นการแสดงความคิดเห็นขั้นวิจารณ์ ซึ่งอาจต่อยอดไปถึงการอ่านวรรณคดีในระดับสูงได้

๑ ความสำคัญของวรรณคดี

วรรณคดีเป็นมรดกที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นมรดกทางปัญญาของคนในชาติ วรรณคดีเป็นเสมือนกระจกเงาสท้อนภาพของสังคมในอดีตให้คนรุ่นหลังได้รับรู้ ด้วยว่ากวีมักนำเสนอสภาพสังคมในสมัยที่ตนมีชีวิตอยู่ด้วยการสอดแทรกไว้ในงานเขียนของตน ทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้ด้านต่างๆ เช่น ด้านประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ ภาษาศาสตร์ ปรัชญา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีคติธรรมอันเป็นแนวทางในการพัฒนาความคิด จิตใจ และโลกทัศน์ของผู้อ่าน ด้วยการนำข้อคิดจากวรรณคดีมาใช้ในชีวิตจริง

กวีมักสอดแทรกแนวคิด คติสอนใจ และปรัชญาชีวิตไว้ ทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้เกิดความรู้สึกประทับใจและมีอารมณ์ร่วมไปกับกวี ดังนั้นวรรณคดีจึงมีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ ซึ่งมีทั้งคุณค่าด้านเนื้อหา คุณค่าด้านวรรณศิลป์ และคุณค่าด้านสังคม นอกจากนี้วรรณคดียังเป็นเครื่องเชิดชูอารยธรรมของชาติในการเป็นหลักฐานทางโบราณคดี ทำให้คนในชาติสามารถรับรู้เรื่องราวในอดีต

การอ่านวรรณคดีจึงเป็นการส่งเสริมให้ผู้อ่านมีสุนทรียะทางอารมณ์ เข้าใจความจริงของชีวิตมากยิ่งขึ้น และช่วยจรรโลงสังคมอีกด้วย

๒ แนวทางการอ่านวรรณคดี

การอ่านวรรณคดีเพื่อให้ได้รับความบันเทิงใจ ได้รับอรรถรสในการอ่าน และได้รับคุณค่าด้านสาระประโยชน์และด้านสุนทรียภาพ มีแนวทางในการอ่าน ดังนี้

๑) **เลือกอ่านวรรณคดี** ก่อนอื่นต้องทราบก่อนว่า บทหรือกรอน หรือคำประพันธ์ หรือกวีนิพนธ์มีหลายชั้น การเลือกอ่านวรรณคดีเรื่องที่ได้รับยกย่องว่าเป็นวรรณคดีชั้นเยี่ยมทำให้สามารถยึดเป็นแนวทางในการอ่านวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ได้ เพราะวรรณคดีที่ได้รับการยกย่องจะมีความเป็นอมตะ มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ และมีข้อคิดที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับชีวิตในปัจจุบันได้

๒) **ควรอ่านวรรณคดีให้ตลอดทั้งเรื่อง** ทำความเข้าใจกับเนื้อเรื่องที่อ่าน เพื่อให้รู้องค์ประกอบของเรื่องและเข้าใจสารที่กวีต้องการสื่อมายังผู้อ่าน

๓) **รู้หลักการพิจารณาคุณค่าของวรรณคดี** และนำหลักนั้นมาพิจารณาวรรณคดีที่อ่าน เพื่อให้สามารถเข้าถึงความหมายและคุณค่าของวรรณคดีเรื่องนั้น

๔) **สามารถแสดงความคิดเห็น วิเคราะห์หรือประเมินคุณค่าวรรณคดี** เมื่ออ่านวรรณคดีจบ ผู้อ่านควรวิพากษ์วรรณคดีเรื่องนั้นได้ เพื่อให้เห็นข้อดีและข้อบกพร่องของวรรณคดีเรื่องนั้น จึงจะได้ประโยชน์จากการอ่านวรรณคดีอย่างแท้จริง

๓ การวิจักษ์วรรณคดี

วรรณคดี หมายถึง หนังสือที่ได้รับการยกย่องว่าแต่งดี มีคุณค่า ซึ่งคำว่า วรรณคดีได้ปรากฏอยู่ในโบราณคดีสโมสร โดยตั้งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. ๒๔๕๐ เพื่อส่งเสริมการประพันธ์ เผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดี และมีปรากฏในราชกฤษฎีกาการตั้งวรรณคดีสโมสรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือที่จัดว่าเป็นวรรณคดี เช่น กวีนิพนธ์ นิทาน ละครไทย ละครพูด พงศาวดาร เป็นต้น

วิจักษ์ หมายถึง ที่รู้แจ้ง ที่เห็นแจ้ง ฉลาด มีสติปัญญา เชี่ยวชาญ

วิจักษ์วรรณคดี หมายถึง การพิจารณาว่าหนังสือหนึ่งๆ แต่งดีอย่างไร ใช้ถ้อยคำไพเราะลึกซึ้งกินใจหรือมีความงามอย่างไร มีคุณค่าให้ความรู้ ข้อคิด คติสอนใจ หรือชี้ให้เห็นสภาพชีวิต ความคิด ความเชื่อของคนในสังคมอย่างไร

๔ หลักการวิจักษ์วรรณคดี

หลักการวิจักษ์วรรณคดีที่สำคัญ มีดังนี้

๑) **อ่านอย่างพิถีพิถันพิจารณา** เป็นการอ่านโดยการวิเคราะห์ตั้งแต่ชื่อเรื่อง เช่น บทละครพูดเรื่อง “เห็นแก่ลูก” เมื่ออ่านชื่อเรื่องแล้วมักจะคิดต่อไปว่าใครเป็นผู้เห็นแก่ลูก ประวัติผู้แต่ง คำนำ คำนิยม สารบัญ ไปจนถึงเนื้อเรื่องย่อ และบรรณานุกรม ซึ่งจะช่วยให้เราเข้าใจเนื้อหามูลเหตุของการแต่ง แรงบันดาลใจในการแต่ง

๒) **ค้นหาความหมายพื้นฐานของบทประพันธ์** ความหมายพื้นฐานหรือความหมายตามตัวอักษร ผู้อ่านสามารถค้นหาได้จากข้อความที่กวีได้นำเสนอไว้ ว่าใคร ทำอะไร ที่ไหน ผลเป็นอย่างไร โดยมีหลักการค้นหาความหมายของบทประพันธ์ ดังนี้

๒.๑) **ค้นหาความหมายตามตัวหนังสือ** คือ คำใดที่ไม่เข้าใจได้ทันที สามารถค้นหาความหมายและคำอธิบายศัพท์จากพจนานุกรมหรืออภิธานศัพท์ เช่น

สามยอดตลอดระยะระยะยับ	วะวะวะสลับพรรณ
ซ้อฟ้าตระการกลจะหย่น	จะเยาะยั่วที่ฉิมพร
บราลีพิลาสศุภจรูญ	นภศูลประภัสสร
หางหงส์ผจงพิจิตรงอน	ดุจกวักนภาลัย
(สามัคคีเภทคำฉันท์)	

จากบทประพันธ์ศัพท์ที่จะต้องค้นหา ได้แก่

ระยัป	หมายถึง	พราวแพรว วัivism (แสงหรือรัศมี)
ข้อฟ้า	หมายถึง	ตัวไม้ที่ติดอยู่บริเวณหน้าบัน รูปเหมือนหัวนาคราชขึ้นเบื้องบน
ตระการ	หมายถึง	งาม
กล	หมายถึง	เหมือน
ทิมพร	หมายถึง	ท้องฟ้า
นาศูล	หมายถึง	ยอดปราสาทหรือมณฑปหรือปราสาทที่แหลมตรงขึ้นไปในอากาศ
ประภัสสร	หมายถึง	สีเลื่อมๆ พราวๆ แสงพราวๆ เหมือนแสงพระอาทิตย์แรกขึ้น
บราลี	หมายถึง	เครื่องแต่งหลังคาเป็นยอดเล็กๆ เรียงรายตามอกไก่
พิลาส	หมายถึง	งามอย่างสดใส
ศุภ	หมายถึง	ความงาม
จรรย	หมายถึง	รุ่งเรือง

๒.๒) ค้นหาความหมายแฝง คือ ความหมายที่ต้องตีความ ซึ่งผู้แต่งอาจใช้คำที่เป็นสัญลักษณ์ เพื่อเสนอสารอันเป็นความคิดหลักของผู้แต่ง เช่น

นาครีมิพิชเพียง	สุริโย
เลื้อยบ่าเตโช	เข้มซ้ำ
พิชน้อยยังโยโส	แมลงป่อง
ชูแต่หางเองอ้า	อวดอ้างฤทธิ์
(โคลงโลกนิติ)	

จากบทประพันธ์ข้างต้นกล่าวถึง ภูเขาใหญ่มีพิชมากเทียบเท่ากับความร้อนของดวงอาทิตย์ แต่ท่าทางการเลื้อยกลับเคลื่อนไปอย่างช้าๆ ไม่แสดงให้เห็นว่ามีพิชมาก ซึ่งต่างจากแมลงป่องมีพิชเพียงเล็กน้อยอยู่ที่หาง กลับชูหางอวดพิชอันน้อยนิด ความหมายของโคลงบทนี้พิจารณาความหมายแฝงได้ว่า *ภูเขาใหญ่ (นาครี)* เป็นสัญลักษณ์ของผู้ที่เปี่ยมไปด้วยอำนาจแต่ไม่โอ้อวดแสดงตน ในขณะที่ *แมลงป่อง* เป็นสัญลักษณ์แทนผู้ที่มีอำนาจน้อยแต่ชอบแสดงฤทธิ์เดชอวดอ้างอำนาจอันน้อยนิดที่ตนมี

๒.๓) ค้นหาข้อคิดอันเป็นประโยชน์ เป็นการค้นหาข้อคิดคติเตือนใจที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ กวีมักสอดแทรกทัศนะ ข้อคิด คติสอนใจ เรื่องต่างๆ ไว้ในเนื้อเรื่องของวรรณคดี ผู้อ่านควรอ่านอย่างพิจารณาเพื่อค้นหาคุณค่าจากวรรณคดี

เรื่องที่อ่าน เช่น เรื่องนิราศภูเขาทอง ตอนที่กล่าวถึงองค์เจดีย์ที่ชำรุดทรุดโทรมมีรอยแตกร้าว ดังความว่า

ทั้งองค์ฐานรานร้าถึงแกแฉก	เผยอแยกยอดสุดก็หลุดหัก
โอเจดีย์ที่สร้างยังร้างรัก	เสียดายนักนิกน่าน้ำตากระเด็น
กระนี้หรือชื่อเสียงเกียรติยศ	จะมีหมดลวงหน้าทันตาเห็น
เป็นผู้ดีมีมากแล้วยากเย็น	คิดก็เป็นอนิจจังเสียทั้งนั้น
(นิราศภูเขาทอง)	

จากคำประพันธ์ข้างต้น กวีเปรียบรอยแตกร้าวของเจดีย์ว่าเหมือนเกียรติยศชื่อเสียงเป็นสิ่งที่ไม่จีรังยั่งยืน ข้อคิดที่สื่อสารมายังผู้อ่าน คือ ชีวิตคนเราอาจประสบกับความเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นสิ่งธรรมดาของโลก คนมั่งมีก็อาจเป็นคนจนได้ เมื่อสุขก็อาจทุกข์ได้ มียศได้ก็เสื่อมยศได้ มีลาภได้ก็เสื่อมลาภได้ ทุกสิ่งล้วนเป็นอนิจจังไม่แน่นอน

๓) รับรู้อารมณ์ของบทประพันธ์ พยายามพิจารณาเมื่อรับรู้ความรู้สึกและอารมณ์ที่ กวีสอดแทรกในบทประพันธ์ เช่น นิราศนรินทร์ กวีกล่าวถึงยามที่ต้องจากคนรัก ได้พรรณนาความรู้สึกอาลัยรักที่มีต่อนางผู้เป็นที่รักว่า เมื่อต้องแยกจากกันราวกับได้ปลิดหัวใจไปจากตัว หากแบ่งหัวใจออกเป็น ๒ ซีกได้ ซีกแรกจะเอาติดตัวไปด้วย ส่วนอีกซีกจะฝากไว้กับนาง ดังความว่า

จำใจจากแม่ปลั่ง	ปลิดอก อรเอย
เยียวว่าแต่เดียวยก	แยกได้
สองซีกแล่งทรงตก	แตกภาค ออกแม่
ภาคพี่ไปหนึ่งไว้	แนบเนื่อนวลถนอม

(นิราศนรินทร์)

๔) พิจารณาการใช้กลวิธีในการแต่งคำประพันธ์ กลวิธีในการแต่งคำประพันธ์เป็นวิธีสร้างความรู้สึกนึกคิดของกวี ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจทัศนะและนัยสรุปของกวีหรือเนื้อเรื่องได้ชัดเจนยิ่งขึ้นกว่าการบอกเล่าด้วยถ้อยคำ และวิธีการตรงไปตรงมา ดังจะเห็นได้จากปมปัญหาของเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่เป็นปมความขัดแย้งเรื่องความรักระหว่างชายสองหญิงหนึ่ง จนในที่สุดได้นำไปสู่การคลี่คลายปมปัญหาด้วยการประหารชีวิตนางวันทอง ซึ่งเป็นจุดจบที่น่าเศร้าสลดใจ แต่ก็เป็นกลวิธีที่ทำให้เรื่องนี้อยู่ในใจผู้อ่านมายาวนาน เพราะกวีสร้างความรู้สึกค้างคาใจ ความไม่สมหวังของตัวละคร

๕) ความงามความไพเราะของภาษา พิจารณาการสรรคำและการเรียบเรียงคำให้เป็นตามลำดับอย่างไพเราะเหมาะสม และการใช้โวหารก่อให้เกิดจินตภาพ อารมณ์ และความรู้สึก เช่น กวีเลือกใช้คำที่มีความหมายว่า งาม อย่างเหมาะสม จากบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง มัทนะพาธา

ออรุณแอร่มระเรื้อรจี	ประจุมโนภิมย์รดี ฤ แกรัก
แสงอรุณวิโรจน์นภาประจักษ์	แฉล้ม เฉลา และโสภี นกนงฉินไฉ
หญิงและชาย ณ ยามระตือทัย	สว่าง ณ กลางกมล ละไม ก็ฉนั้น

(มัทนะพาธา)

๕ การพิจารณาคุณค่าวรรณคดี

วรรณคดีเป็นผลงานที่สืบทอดกันมาช้านานเป็นหนังสือที่มีคุณค่าสมควรอ่านอย่างพิถีพิถะหาไปถึงการวิจักษ์ ซึ่งเท่ากับเป็นการกลั่นกรองคุณค่าของวรรณคดีที่อ่าน มีทั้งคุณค่าทางด้านเนื้อหา คุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ และคุณค่าทางด้านสังคม โดยพิจารณา ดังนี้

๕.๑ คุณค่าด้านเนื้อหา

การพิจารณาคุณค่าด้านเนื้อหา มีแนวทางในการพิจารณา ดังต่อไปนี้

๑) รูปแบบ ในการศึกษาวรรณคดี นักเรียนควรมีความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบของวรรณคดีว่าจะพิจารณาวรรณคดีเรื่องนั้นในลักษณะใด ซึ่งรูปแบบของวรรณคดีแบ่งออกเป็น ร้อยแก้วและร้อยกรอง

๑.๑) ร้อยแก้ว คือคำประพันธ์ที่ไม่จำกัดถ้อยคำและประโยค ไม่มีกฎเกณฑ์ทางฉันทลักษณ์เป็นรูปแบบต่างๆ ตายตัว การพิจารณาความหมายในคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วขึ้นอยู่กับจุดประสงค์และเนื้อหาของเรื่อง ถ้ากวีมีจุดมุ่งหมายที่จะบันทึกเรื่องราวเหตุการณ์ให้ควารู้ทั่วๆ ไป จะมีการใช้ภาษาตรงไปตรงมา เรียบง่าย และชัดเจน และหากกวีแต่งเรื่องที่มีเนื้อหา ลึก แสดงความลึกซึ้งแยบคาย เช่น เรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ปรัชญา หรือเรื่องที่เกิดจากจินตนาการ วรรณกรรมร้อยแก้วชิ้นที่เลือกใช้ถ้อยคำได้เหมาะสมเนื้อความ แต่งได้กระชับรัดกุม สละสลวย สื่อความหมายได้ชัดเจน วางเหตุการณ์ในเรื่องได้แนบเนียน วรรณกรรมร้อยแก้วชิ้นนั้น จะมีความไพเราะงดงามและสะท้อนอารมณ์ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี

๑.๒) ร้อยกรอง คือคำประพันธ์ที่นำคำมาประกอบกันขึ้น ให้มีลักษณะรูปแบบตามที่กำหนดไว้และมีกฎเกณฑ์ข้อบังคับต่างๆ วรรณคดีสมาคมได้มีการบัญญัติคำว่า ร้อยกรอง เป็นคำรวมเรียกโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่าย คำประพันธ์ประเภทร้อยกรองจะเน้นจังหวะของ

เสียงซึ่งเกิดจากการกำหนดจำนวนพยางค์หรือคำเป็นวรรค บาท และบท การผูกคำสัมผัสคล้องจองอย่างมีแบบแผน ลักษณะการบังคับตำแหน่งวรรคยุดต์ เช่น โคลง เป็นต้น และการเพิ่มสัมผัสคล้องจองในวรรคขึ้นอยู่กักลีลาชั้นเชิงของกวีแต่ละคน วรรณคดีเรื่องหนึ่งๆ อาจใช้คำประพันธ์ชนิดเดียวเป็นหลัก เช่น เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เรื่องอิเหนา แต่งเป็นกลอนสุภาพ วรรณคดีบางเรื่องแต่งด้วยคำประพันธ์ต่างชนิดกัน เช่น เรื่องพระลอ เรื่องตะเลงพ่ายแต่งเป็นโคลงและร่าย เรียกว่าลิลิต เรื่องมัทนะพาธาแต่งเป็นฉันท์และกาพย์ เรียกว่า คำฉันท์ กาพย์เห่เรือแต่งเป็นโคลงและกาพย์เพื่อให้ฝีพายได้ขับเห่ในกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค กวีได้เลือกรูปแบบกาพย์ยานีซึ่งเหมาะกับเนื้อเรื่องที่พรรณนาธรรมชาติร่วมกับอารมณ์ความรู้สึกของกวีที่แสดงความรักความอาลัยถึงคนรัก ดังความว่า

โคลง	รอนรอนสุริยไฉ	อัสดง
	เรื่อยเรื่อยลับเมรุลง	คำแล้ว
	รอนรอนจิตจำนง	นุชพี่ เพียงแม่
	เรื่อยเรื่อยเรียมคอยแก้ว	คล้ายคล้ายเรียมเหลียว
กาพย์	เรื่อยเรื่อยมารอนรอน	ทิพากรจะตกต่ำ
	สนธยาจะใกล้ค่ำ	คำนึงหน้าเจ้าตาตรู

การอ่านคำประพันธ์เป็นจังหวะทำนองตามลักษณะคำประพันธ์แต่ละชนิด จะช่วยให้ผู้อ่านสามารถรับรู้อารมณ์ของกวีที่แทรกไว้ในบทร้อยกรองอย่างมีประสิทธิภาพ การอ่านอย่างเข้าใจซาบซึ้ง ย่อมช่วยให้ผู้อ่านและผู้ฟังเข้าถึงรสถ้อยคำ รสความ รสคล้องจอง และรสภาพอย่างสมจริง เกิดความรู้สึกประทับใจในวรรณคดีไทย

๒) องค์ประกอบของเรื่อง พิจารณาได้ดังนี้

๒.๑) สาระ พิจารณาว่าสาระที่ผู้แต่งต้องการสื่อมายังผู้อ่านเป็นเรื่องอะไร เช่น ให้ความรู้ ข้อเท็จจริง ข้อคิดเห็น หรือแสดงความรู้สึกนึกคิดออกมา ควรจับสาระสำคัญหรือแก่นของเรื่องให้ได้ว่าผู้แต่งต้องการสื่ออะไร แก่นเรื่องมีลักษณะแปลกใหม่ น่าสนใจเพียงใด เช่น เรื่องสามก๊ก มีเนื้อหาเกี่ยวกับการปกครองบ้านเมือง และการชิงอำนาจกันด้วยอุบายการเมือง และการสงคราม เป็นต้น

๒.๒) โครงเรื่อง พิจารณาวิธีการเรียงลำดับความคิดหรือเหตุการณ์ในเรื่องว่าเปิดเรื่องอย่างไร ดังเช่น โครงเรื่องของเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา คือ ผู้หญิงที่ต้องเลือกไปอยู่กับผู้ชายคนใดคนหนึ่ง ซึ่งคนหนึ่งตนก็รักมากอีกคนหนึ่งก็ดีต่อตนมาก กวีมีวิธีวางโครงเรื่องได้ดีหรือไม่ การลำดับความไปตามลำดับขั้นตอนหรือไม่ มีวิธีการวางลำดับเหตุการณ์นำเสนออย่างไร และมีการสร้างปมขัดแย้งอะไรที่นำไปสู่จุดสูงสุดของเรื่อง เป็นต้น

๒.๓) ฉากและบรรยากาศ พิจารณาการพรรณนาหรือบรรยายฉากของเรื่อง โดยบรรยากาศนั้นสร้างโดยการบรรยายฉาก ซึ่งเกิดจากการสร้างเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในเรื่อง กวีต้องให้รายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่และสภาพแวดล้อม เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้อยตาม เช่น เรื่องสามก๊กก็มีฉากของเรื่องอยู่ในประเทศจีนในสมัยพระเจ้าเหี้ยนเต้ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกามีฉากการตัดสินพระทัยของสมเด็จพระพันวษาก็เกิดขึ้นในสมัยการปกครองตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และบรรยากาศน่าเกรงขาม เป็นต้น

๒.๔) ตัวละคร พิจารณาลักษณะนิสัยของตัวละครเป็นส่วนสำคัญของเรื่อง โดยต้องพิจารณาว่ามีบุคลิกภาพอย่างไรและมีบทบาทอย่างไร พฤติกรรมที่แสดงออกมาดีหรือไม่ เช่น ความไม่รู้จักกาลเทศะของขุนช้างในคราวที่ดำน้ำเข้าไปถวายฎีกาถึงเรือพระที่นั่ง เป็นต้น

๒.๕) กลวิธีการแต่ง พิจารณาวิธีการเลือกใช้ถ้อยคำ และการนำเสนอว่าก็นำเสนออย่างไร เช่น เสนออย่างตรงไปตรงมา เสนอโดยให้ตีความจากสัญลักษณ์หรือความเปรียบ เสนอโดยใช้ภาพพจน์ให้เกิดจินตภาพ ควรพิจารณาว่าวิธีการต่างๆ เหล่านี้ ชวนให้น่าสนใจ น่าติดตาม และน่าประทับใจได้อย่างไร

๕.๒ คุณค่าด้านวรรณศิลป์

การพิจารณาคุณค่าด้านวรรณศิลป์ พิจารณาจากการเลือกสรรคำมาเรียงร้อยกันให้เกิดความงาม ความไพเราะ มีความหมายลึกซึ้งกินใจ ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการ ซึ่งมีแนวทางในการพิจารณา ดังนี้

๑) การสรรคำ คือ การที่กวีเลือกใช้คำให้สื่อความคิด ความเข้าใจ ความรู้สึก อารมณ์ได้ อย่างไรไพเราะตรงตามที่กวีต้องการ โดยพิจารณาการใช้คำต่างๆ ดังนี้

๑.๑) การเลือกใช้คำได้ถูกต้องตรงตามความหมายที่ต้องการ เช่น การเลือกใช้คำโวหารณ์ คือ คำที่เขียนต่างกัน แต่มีความหมายเหมือนกันหรือใกล้เคียงกัน บางคำจะใช้ในบริบทหรือกร่อนเท่านั้น เช่น

ชมดวงพวงนางแย้ม	บานแสงลั้มแย้มเกสร
คิดความยามบังอร	แย้มโอษฐ์ยิ้มพริ้มพรายงาม
มะลิวัลย์พันจิกจวง	ดอกเป็นพวงร่วงเรณู
หอมมาน่าเอ็นดู	ชูขึ้นจิตคิดวนิดา

(ภาพย่เหเรือ)

จากบทประพันธ์คำว่า *บังอร* และ *วนิดา* หมายถึง ผู้หญิงและนางผู้เป็นที่รัก ซึ่งจะอยู่ในแต่ละตำแหน่งที่สอดคล้องกันกับบทประพันธ์

๑.๒) การเลือกใช้คำที่เหมาะสมกับเนื้อเรื่องและฐานะของบุคคลในเรื่อง เช่น

เอออุเหม่นะมึงขีข้างกระไร	
ทุทาสสุลฉะนี้ไฉน	ก็มาเป็น
ศึก บ ถึงและมึงก็ยังมีเห็น	
จะน้อยจะมากจะยากจะเย็น	ประการใด
อวดฉลาดและคาคดแกล้งเพราะใจ	
ขยาดขยันมิทันอะไร	ก็หมิ่นกู

(สามัคคีเภทคำฉันท์)

จากบทประพันธ์เป็นการเลือกใช้คำที่เหมาะสมกับฐานะของบุคคล ในเรื่องเป็นตอนที่พระเจ้าอชาตศัตรูแสวงใช้คำบริภาษวัสสการพราหมณ์ เมื่อวัสสการพราหมณ์ทักท้วงเรื่องการศึกษา ซึ่งเป็นคำที่กษัตริย์ใช้กับผู้มีฐานะต่ำกว่า

๑.๓) การเลือกใช้คำได้เหมาะสมแก่ลักษณะของคำประพันธ์ เช่น

ตื่นตาหน้าเผือด	หมดเลือดส่นกาย
หลบลิ้นตาย	วุ่นวันพรันใจ
ชุกครอกชอกคร้ว	ช่อนตัวแตกภัย
เข้างดงพงไพร	ทิ้งย่านบ้านตน

(สามัคคีเภทคำฉันท์)

จากบทประพันธ์มีคำที่ใช้ได้ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่น คำพื้นฐานต่างๆ ได้แก่ เลือด หน้าเผือด หลบลิ้น ชุก เป็นต้น

๑.๔) การเลือกคำโดยคำนึงถึงเสียง ดังนี้

(๑) คำที่เล่นเสียงวรรณยุกต์ คำในภาษาไทยที่ต่างกันเฉพาะเสียงวรรณยุกต์ ก็จะมีมีความหมายต่างกัน เพื่อสร้างความหลากหลายของระดับเสียงสูงต่ำ ซึ่งจะทำให้เกิดความไพเราะด้านเสียงโดยตรงและไม่เสียความ ดังตัวอย่าง

จะจับจองจ้องจ้องสิ่งใดนั้น	ดูสำคัญคั่นคั่นอย่างนั้นจน
อย่าลาลมลงลวงล้วงดูเลศกล	ค่อยแคะคนคั่นคั่นให้ควรการ
อย่าเคลิ้มคล้าคล้าแต่ละโลก	เที่ยวหวงหว่งห้วงละโมบละเมอหาญ
สิ่งใดป้องป้องป้อนเป็นประธาน	อย่าด่วนดาด้านด้านแต่โดยใจ
จับปลาซ่อนซ่อนซ่อนสองกรถือ	ข้างละม่อมม่อมมื่อจะมันไฉน
เพื่อระแวงแวงแวงพลิกแพลงไป	ครั้นจะวางวางว่างไว้ดูลานเลว
(กลบทสุภาชิต)	

จากบทประพันธ์แสดงให้เห็นถึงความสามารถของกวีที่เลือกใช้คำที่มีพยัญชนะต้นตัวเดียวกันและมีตัวสะกดตัวเดียวกัน ต่างกันที่เสียงวรรณยุกต์

(๒) คำที่เลียนเสียงธรรมชาติ ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจนและเกิดความรู้สึกคล้อยตามไปด้วย เช่น

เบรียงเบรียงดังเสียงฟ้าร้อง	กึกก้องทั่วทิศทิศา
ต้องออกทศกัณฐ์สูรรา	ตกจากกรถาลงกรณ์
(รามเกียรติ์)	

(๓) คำที่เล่นเสียงสัมผัส คือ การใช้ถ้อยคำให้มีเสียงสัมผัสคล้องจองของคำประพันธ์ สัมผัสมี ๒ ชนิด คือ สัมผัสในและสัมผัสนอก สัมผัสนอกเป็นสัมผัสบังคับตามลักษณะคำประพันธ์แต่ละชนิด เช่น โคลงสี่สุภาพ กาพย์ยานี ๑๑ ก็มีสัมผัสที่แตกต่างกัน สัมผัสในเป็นสัมผัสที่ไม่บังคับ แต่ช่วยทำให้คำประพันธ์ไพเราะยิ่งขึ้น สัมผัสในมี ๒ ลักษณะ คือ สัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระ ดังตัวอย่าง

ไผ่ซ้ออ้อเอียดเบียดอออด	ลมลอดไล่เลี้ยวเรียวไผ่
อออดแอตอออดอออดไกว	แพใบไล่น้ำลาลคลอง
(คำหยาด)	

สัมผัสพยัญชนะ ได้แก่ อ้อ - เอียด - ออด, ลม - ลอด - ไล่ - เลี้ยว - เรียว, ออด - แอด - ออด, ไล่ - ลำ

สัมผัสสระ ได้แก่ ซอ - อ้อ, เอียด - เบียด, เลี้ยว - เรียว, ออด - ยอด, ใบ - ไล้, น้ำ - ลำ

(๔) การเล่นคำพ้องเสียงและซ้ำคำ คือ การใช้คำเดียวกันหรือคำที่มีเสียงเหมือนกันใช้ซ้ำหลายแห่งในบทประพันธ์หนึ่งบท ในความเดียวกันหรือต่างความหมายกัน เพื่อย้ำน้ำหนักความให้หนักแน่น เช่น

แก้มซ้ำซ้ำใครต้อง	อันแก้มน้องซ้ำเพราะชม
ปลาทุกทุกซอกกรม	เหมือนทุกซอกที่จากนาง
(ภาพเหเรือ)	

จากบทประพันธ์กวีเล่นคำที่เสียงพ้องกัน แต่ความหมายต่างกัน โดยเล่นคำว่า ปลาแก้มซ้ำ ซ้ำ ปลาทุก ทุกซอก และซ้ำคำว่า ซ้ำ และ ทุกซอก

๒) การใช้โวหาร

๒.๑) บรรยายโวหาร คือ การใช้คำอธิบายเล่าเรื่องราวรายละเอียดให้เข้าใจตามลำดับเหตุการณ์ว่า ใคร ทำอะไร ที่ไหน และอย่างไร เช่น สามก๊ก ตอน กวนอูไปรับราชการกับโจโฉ โจโฉพา กวนอูไปหาพระเจ้าเหี้ยนเต้เพื่อเข้ารับเป็นทหาร ความว่า

“...ครั้นอยู่มาวันหนึ่งโจโฉจึงพา กวนอูเข้าไปเฝ้าพระเจ้าเหี้ยนเต้แล้วทูลว่า กวนอูคนนี้มีฝีมือพอจะเป็นทหารได้ พระเจ้าเหี้ยนเต้ก็มีความยินดีจึงตั้งกวนอูเป็นนายทหาร โจโฉกับกวนอูก็ลากลับมาบ้านโจโฉจึงให้เชิญกวนอูกินโต๊ะ...”

(สามก๊ก)

๒.๒) พรรณนาโวหาร คือ การอธิบายความโดยการสอดแทรกอารมณ์ ความรู้สึกหรือให้รายละเอียดอย่างลึกซึ้งของกวีลงไปในเรื่องนั้นๆ ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะท้อนใจคล้อยตามไปกับบทประพันธ์ ดังบทชมไม้ในกาพย์เห่เรือเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ที่พรรณนาดอกไม้ตามที่กวีได้พบเห็น แล้วชวนให้คิดถึงนางผู้เป็นที่รักที่เคยร้อยมาลัยดอกไม้มาถวาย ความว่า

สาวหยุดพุทธชาด	บานเกลื่อนกลาดดาสดาไป
นิกน่องกรองมาลัย	วางให้พี่ข้างที่นอน
(กาพย์เห่เรือ)	

๒.๓) เทศนาโวหาร คือ กลวิธีที่ใช้โวหารในการกล่าวสิ่งสอนอย่างมีเหตุผลประกอบ เช่น *สุภาสิตสอนหญิงของสุนทรภู่* ส่วนใหญ่จะเป็นการกล่าวสิ่งสอนหญิงสาวให้ประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมทั้งในเรื่องการแต่งกาย กิริยามารยาท การวางตัว การพูดจา ดังตัวอย่าง

ประการหนึ่งซึ่งจะเดินดำเนินนาด	ค่อยเยื้องยาดรยย่างไปกลางสนาม
อย่าไกวแขนสุดแขนเขาห้ามปราม	เสียมงามสงวนไว้แต่ในที่
อย่าเดินกรายย้ายออกยกผ้าห่ม	อย่าเสยผมกลางทางหว่างวิถี
อย่าพูดเพ้อเจ้อไปไม่สู้ดี	เหยาเรือนมีกลับมาจึงหาหรือ

(สุภาสิตสอนหญิง)

๒.๔) สารกโวหาร คือ การยกตัวอย่างเรื่องราวมาประกอบ เพื่อเพิ่มรายละเอียด หรือสิ่งที่น่ารู้ น่าสนใจลงไปในเรื่องข้อความ ทำให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น

“...เตียวเลี้ยวจึงว่า มหาอุปราชไม่แจ้งหรือ ในนิทานอียิปต์ซึ่งมีมาแต่ก่อนว่าเดิมอียิปต์อยู่กับต่งทางซึ่งเป็นเจ้าเมือง ต่งทางเลี้ยงอียิปต์เป็นทหารใช้สอย ครั้นอยู่มายังมีคิเบ็กเจ้าเมืองหนึ่งนั้นยกทัพมาฆ่าต่งทางตาย คิเบ็กได้อียิปต์ไปไว้ จึงตั้งอียิปต์เป็นขุนนางที่ปรึกษา อียิปต์มีความสุขมาเป็นช้านาน...”

(สามก๊ก ตอน กวนอุไปรับราชการกับโจโฉ)

จากบทประพันธ์เป็นเหตุการณ์ตอนที่กวนอุขอสัญญาสามข้อจากโจโฉ เพื่อแลกกับการเป็นทหารรับใช้โจโฉ แต่โจโฉไม่ยอมรับสัญญาข้อที่สามของกวนอุที่ขอว่า หากรู้ว่าเล่าปี่อยู่ที่ไหนจะไปหาทันที เตียวเลี้ยวจึงได้ยกนิทานอียิปต์ให้ฟังว่า เมื่ออียิปต์ได้นายใหม่คือคิเบ็ก และคิเบ็กเลี้ยงดูอียิปต์อย่างดี อียิปต์ได้ตอบแทนบุญคุณคิเบ็กด้วยชีวิต หลังจากได้ฟังนิทานอียิปต์ โจโฉก็ได้ให้สัญญาข้อที่สามกับกวนอุ

๒.๕) อุปมาโวหาร คือ โวหารที่กล่าวเปรียบเทียบ มักใช้คู่กับอุปไมย อุปมา เป็นสิ่งหรือข้อความที่ยกมาเปรียบ ส่วนอุปไมย คือ ข้อความที่เปรียบเทียบกับสิ่งอื่นให้เข้าใจแจ่มแจ้ง เช่น เรื่องมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี เมื่อชูชกมาขอสองกุมารคือกัณหาภิชาล ดั่งความว่า

“...ปางเมื่อท้าวเธอยกสองตรุษเขยารเศผู้ยอดรัก รวากะแหวะควักซึ่งดวงเนตรทั้งสองข้างวางไว้ซึ่งมือพราหมณ์... คิดไปคิดไปแล้วใจหายเห็นน่าน้ำตาตกว่าไอ้ไอ้กัมมัทรีเอ๋ย จะเสวยพระทุกข์แทบถึงชีวิตจะปลิดปลง ด้วยพระลูกรักทั้งสองพระองค์นี้...”

(มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี)

จากบทประพันธ์จะเห็นการใช้อุปมาได้จากการใช้คำว่า *รวากะ* เปรียบเทียบลูกทั้งสองคือ พระกัณหาภิชาลกับพระชาลเป็นดวงตา แสดงให้เห็นว่าลูกนั้นมีค่ากับพ่อแม่ราวกับดวงตาและยังทำให้รู้สึกถึงความเจ็บปวดทรมานของการถูกพรากเอาลูกทั้งสองคนไปเหมือนการถูกแหวะควักดวงตา ดังนั้นอุปมา คือ ดวงตาที่ยกมาเปรียบกับลูกทั้งสอง ส่วนลูกทั้งสองเป็นอุปไมย

๓) การใช้ภาพพจน์ คือ การพลิกแพลงภาษาที่ใช้พูดหรือเขียนที่ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ ได้อารมณ์และความรู้สึก การใช้โวหารมีหลายลักษณะ ดังนี้

๓.๑) การใช้ภาพพจน์อุปมา เป็นการเปรียบเทียบว่าสิ่งหนึ่งเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง โดยใช้คำว่า *เสมือน* *ดั่ง* *ราว* *เพียง* *ประหนึ่ง* แสดงความหมายอย่างเดียวกับคำว่า *เหมือน* เช่น

นางนวลนวลน่ารัก	ไม่นวลพัศตรเหมือนทรมสงวน
แก้วพินีสุดนวล	ดั่งนางฟ้าหน้าใยย่อง

(กาพย์เห่เรือ)

จากบทประพันธ์ก็กล่าวถึงนางนวลว่ามีความน่ารัก แต่ความน่ารักของนกก็ไม่เท่าหน้านวลของนางผู้เป็นที่รัก นางมีหน้านวลราวกับนางฟ้าที่มีหน้างามผุดผ่อง

๓.๒) การใช้ภาพพจน์อุปลักษณะ เป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง การเปรียบเทียบนี้ไม่มีคำที่สื่อความหมายว่าเหมือนปรากฏอยู่ แต่เป็นการเปรียบเทียบโดยใช้คำว่า *คือ* *เป็น*

พ่อตายคือฉัตรกั้ง	หายหัก
แม่ดับดุจรถจักร	จากด้วย
ลูกตายบวयरัก	แรงร่ำ
เมียมิ่งตายวายม้วย	มือคลุ้มแดนไตร

(โคลงโลกนิติ)

จากบทประพันธ์ก็เปรียบพ่อเป็นฉัตร และความตายของพ่อเป็นเหมือนกับฉัตรหัก หมายถึง ผู้ที่คุ้มครองให้ความอบอุ่น มั่นคง ปลอดภัยได้สูญสิ้นไปแล้ว

๓.๓) การใช้ภาพพจน์บุคคลวัต เป็นการสมมติสิ่งไม่มีชีวิตหรือสัตว์ให้มีกิริยาอาการความรู้สึกเหมือนมนุษย์ เช่น

หลังคาโบสถ์โอดครวญเมื่อจวนผู้	ระเนงลู่ลงหล่นบนพื้นหญ้า
เสาอิฐปูนทรุดเซตามเวลา	พระประธานสั่นหน้าระอาใจ

(แสดงธรรม)

๔) **ลีลาการประพันธ์** เป็นท่วงทำนองที่สำคัญในการแต่งคำประพันธ์ให้ดีเด่นทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์และความรู้สึกต่างๆ คล้อยตามไปด้วย ดังนี้

๔.๑) **เสาวารจณี** เป็นลีลาที่ใช้แสดงความงามจะเป็นความงามของมนุษย์ สถานที่ หรือธรรมชาติก็ได้ เช่น ชมธรรมชาติ

กระถางแก้วแก้วเกิดพิกลแถม	ยี่สุ่นแซมมะสังัดดูไสว
สมอรัตต์ดทรงสมละไม	ตะขบช้อยคัดไว้จึ่งหะกัน
ตะโกนาทิ้งกิ่งประกบยอด	แทงทวยทอดอินพรหมนมสวรรค์
บ้างผลิดอกออกช่อขึ้นชูชัน	แสงพระจันทร์จับแจ่มกระจ่างตา
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)	

๔.๒) **นารีปราโมทย์** เป็นลีลาการประพันธ์ที่มุ่งไปในทำนองเกี่ยว ประเล้าประโลมด้วยคำหวานเช่นบทกวียาวพาราสิ

แม่เนื้อเย็นเป็นห้วงมหรณพ	พี่ขอพบศรีสวัสดิ์เป็นมัจฉา
แม่เป็นบัวตัวพี่เป็นภุมรา	เซยผกาโกสมประทุมทอง
เจ้าเป็นถ้ำอำไพขอให้พี่	เป็นราชสีห์สมสู่เป็นคู่สอง
จะติดตามทรมสงวนนวลละออง	เป็นคู่ครองพิศवासทุกชาติไป
(พระอภัยมณี)	

๔.๓) **พิโรธาทัง** เป็นลีลาที่แสดงความโกรธแค้น ประชดประชัน เกรี้ยวกราด เช่น

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงภพ	ฟังจบแค้นดังเพลิงไหม้
เหมือนดินประสิวปลิวติดกับเปลวไฟ	ดุเดือดได้ฮือฮาทอง
จะว่ารักข้างไหนไม่ว่าได้	น้ำใจจะประดังเข้าทั้งสอง
ออกันเข้านี้มีสำรอง	ยิ่งกว่าท้องทะเลอันล้ำลึก
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)	

๔.๔) **สัลลาบังคพิสัย** เป็นลีลาแห่งการคร่ำครวญหวนให้ ตัดพ้อ เศร้าโศก เช่น บทคร่ำครวญ

“...โอ้พระชนนีของลูกแก้ว นับวันลูกจะไกลแล้วจากนิเวศน์วัง พระมารดาอยู่ข้างหลังจะประจวบโรคาใช้ ถึงสู่สวรรคตครัลโล ก็ที่ไหนจะได้ถวายพระเพลิงพระชนนี ลูกจะบุกป่าพนาลีไปไกลเนตร ลูกจะทรงบรรพชาเพศบำเพ็ญผล จะแผ่เพิ่มเติมกุศลส่งทุกคำเช้า โอ้พระปิ่นปกเกล้าของลูกเอ๋ย อย่าเศร้าเสียพระทัยเลยถึงลูกแก้ว ได้เลี้ยงลูกมาแล้วเอาแต่บุญเถิดนะทูลกระหม่อมทูลพลางเธอก็โน้มพระเศียรซบแทบพระบาทพระชนนี...”

(มหาเวสสันดรชาดก)

๕.๓ คุณค่าด้านสังคม

การพิจารณาคุณค่าทางด้านสังคม เป็นการพิจารณาว่า ผู้แต่งมีจุดประสงค์ในการจรรโลงสังคมอย่างไร โดยพิจารณาจากแนวคิด การให้คติเตือนใจ การสะท้อนให้เห็นชีวิตความเป็นอยู่ ค่านิยม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และจริยธรรมของคนในสังคมที่วรรณคดีได้จำลองภาพ โดยกวีได้สอดแทรกไว้ในบทประพันธ์อย่างแนบเนียน เช่น

จึงพลอบว่าพลายงามพอทรมรัก	อย่าอีกฮักว่ารุ่นทำพุนหัน
จงครวญใครให้เห็นข้อสำคัญ	แม่นี้พรั่นกลัวแต่จะเกิดความ
ด้วยเป็นข้าล็กไปไทล็กมา	เห็นเบื้องหน้าจะอิงแม่จึงห้าม
ถ้าเจ้าเห็นเป็นสุขไม่ล็กلام	ก็ตามเถิดมารดาจะคลาไคล
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน)	

จากบทประพันธ์แสดงถึงลักษณะนิสัยของนางวันทอง จะเห็นได้ว่านางเป็นคนที่มีรักลูกมาก เมื่อลูกบุกขึ้นเรือนผู้อื่นในยามวิกาลก็วิตกว่าลูกจะได้รับอันตรายและมีความผิด แต่เมื่อลูกตัดพ้อว่านางคงไม่รักลูก นางก็รู้สึกเสียใจแล้วจึงยอมตามลูกไปเพราะเห็นแก่ความสุขของลูก

ในการอ่านวรรณคดีให้เข้าใจอย่างลึกซึ้ง เรียกว่า การวิจักษ์วรรณคดี จะต้องอ่านอย่างพิณีพิเคราะห์ ทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้งทั้งในด้านเนื้อหาและรูปแบบ สามารถวิเคราะห์วิจารณ์คุณค่าและข้อคิด ซึ่งจะทำให้อ่านงานประพันธ์ได้อย่างสนุกสนาน เพลิดเพลิน และได้รับรสไพเราะอย่างอิมเอมใจ รวมทั้งช่วยสร้างสรรค์จรรโลงชีวิต ประเทืองปัญญา ยกย่องจิตใจ ปลุกจิตสำนึกที่ดีงาม และให้ความรู้ เป็นการเพิ่มพูนประสบการณ์ ซึ่งการวิจักษ์คุณค่าของวรรณคดีจะทำให้เกิดความภูมิใจในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของไทยที่มีมาช้านาน และควรค่าแก่การอนุรักษ์และสืบทอดต่อไป

เสภา
เรื่องขุนช้างขุนแผน
เป็นวรรณคดีไทยเรื่องเอก
ที่คนไทยจำนวนมากรู้จักกัน และ
ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสร
ว่าเป็นยอดของกลอนเสภา
ที่มีความไพเราะ

หน่วยการเรียนรู้ที่

๑

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา

ตัวชี้วัด

- วิเคราะห์และวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรมตามหลักการวิจารณ์เบื้องต้น (ท ๕.๑ ม.๔-๖/๑)
- วิเคราะห์ลักษณะเด่นของวรรณคดีเชื่อมโยงกับการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตของสังคมในอดีต (ท ๕.๑ ม.๔-๖/๒)
- วิเคราะห์และประเมินคุณค่าด้านวรรณศิลป์ของวรรณคดีและวรรณกรรมในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ (ท ๕.๑ ม.๔-๖/๓)
- สังเคราะห์ข้อคิดจากวรรณคดีและวรรณกรรมเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ใน ชีวิตจริง (ท ๕.๑ ม.๔-๖/๔)
- รวบรวมวรรณกรรมพื้นบ้านและอธิบายภูมิปัญญาทางภาษา (ท ๕.๑ ม.๔-๖/๕)
- ท่องจำและบอกคุณค่าบทอาขยานตามที่กำหนดและบทร้อยกรองที่มีคุณค่าตามความสนใจและนำไปใช้อ้างอิง (ท ๕.๑ ม.๔-๖/๖)

สาระการเรียนรู้แกนกลาง

- วิเคราะห์ วิจารณ์ และประเมินคุณค่าวรรณคดีและวรรณกรรมเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา

๑ ความเป็นมา

ขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยา ในพงศาวดารคำให้การชาวกรุงเก่าได้กล่าวถึงเรื่องราวที่เกี่ยวกับเรื่องขุนช้างขุนแผนไว้ และจากข้อมูลพงศาวดารนี้เอง ทำให้ทราบว่าขุนแผนรับราชการอยู่ในสมัยสมเด็จพระพันวษา คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งครองราชย์ระหว่าง จ.ศ. ๘๕๓ - จ.ศ. ๘๘๑ (พ.ศ. ๒๐๓๔ - พ.ศ. ๒๐๖๒)

เนื้อความในพงศาวดารคำให้การชาวกรุงเก่ามีเพียงว่า “...พระเจ้าศรีสัตนาคนหุตแห่งล้านช้าง ทรงปรารถนาจะเป็นไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา จึงได้ทรงส่งพระราชธิดามาถวายแด่สมเด็จพระพันวษา ฝ่ายเจ้าเชียงใหม่ได้ทรงทราบข่าวจึงส่งกองทัพมาดักชิงพระราชธิดาไปในระหว่างทาง สมเด็จพระพันวษาทรงทราบก็กริ้ว จะเสด็จยกทัพไปปราบ พระหมื่นศรีมหาเล็กได้กราบบังคมทูลว่าไม่ควรยกทัพหลวงไป ควรให้ขุนแผนซึ่งเป็นทหารมีฝีมือยกเป็นทัพหน้าไปปราบก็เพียงพอแล้ว แต่ในขณะนั้นขุนแผนยังติดคุกอยู่ สมเด็จพระพันวษาจึงโปรดให้พันโทเป็นแม่ทัพยกไปตีเชียงใหม่ ขุนแผนกระทำการได้สำเร็จ นำพระราชธิดากลับคืนมาถวายได้ สมเด็จพระพันวษาจึงพระราชทานรางวัลมากมาย ภายหลังขุนแผนได้ถวายดาบฟ้าฟัน สมเด็จพระพันวษาก็ทรงรับไว้เป็นพระแสงทรงสำหรับพระองค์”

เมื่อเทียบเรื่องขุนช้างขุนแผนที่เป็นบทเสภาฉบับปัจจุบันนี้กับเนื้อความในพงศาวดารคำให้การชาวกรุงเก่าแล้วก็จะเห็นว่าแตกต่างกัน แต่ก็มีเค้ามูลเรื่องเดิมอยู่ ความแตกต่างและคลาดเคลื่อนนี้นับว่าเป็นเรื่องธรรมดา เพราะเรื่องนี้เล่าเป็นนิทานสืบต่อกันมานาน ในภายหลังเมื่อได้มีการนำมาแต่งเป็นบทขับเสภา ผู้แต่งก็คงได้แต่งเติมเนื้อเรื่องให้สนุกสนานและยาวขึ้น

เรื่องขุนช้างขุนแผนเกิดภายหลังที่มีเสภา สันนิษฐานว่าแต่เดิมเสภาคงขับเป็นนิทานเฉลิมพระเกียรติพระเป็นเจ้าหรืออาจจะเฉลิมพระเกียรติทางพระเจ้าแผ่นดิน การนำเรื่องขุนช้างขุนแผนมาขับเสภานั้นก็คงจะมีขึ้นราวๆ รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งเป็นเวลาหลังจากเรื่องเกิดขึ้นเป็น ๑๐๐ ปี เดิมเป็นนิทานเล่ากันมาก่อน จนมีการขับเป็นทำนองลำนำประกอบการเล่นิทาน คือ เล่าเรื่องแบบเล่นิทานธรรมดา พอถึงตอนสังวาส ตัดพ้อ ชมโฉม ชมดงจึงขับเสภา โดยแต่งเป็นกลอนสดๆ ขับโดยไม่มีปี่พาทย์ประกอบ ต่อมาจึงมีผู้ใช้รับประกอบทำนองขับ ภายหลังได้มีผู้แต่งบทขับเสภาขึ้นในกรณีที่มีผู้ขับบางคนเสียงดีแต่ไม่ชำนาญการแต่งกลอน และได้มีการแต่งเป็นกลอนนิทานทั้งตอนในเวลาต่อมา ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีคนขับเสภาครั้งกรุงเก่าเหลือมาบ้าง แต่ก็จำบทหรือได้บทมาเพียงไม่กี่ตอน

ครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีการแต่งบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนขึ้นใหม่เป็นอันมาก แต่ไม่ได้แจ้งว่าผู้ใดแต่งได้แต่สันนิษฐานตามลักษณะสำนวนกลอนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยซึ่งโปรดฟังการขับเสภาและทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเองก็มี เช่น ตอนพลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม เป็นต้น

บทเสภาในสมัยรัชกาลที่ ๒ นี้ได้รับยกย่องว่าแต่งดีเยี่ยม ทั้งนี้เพราะกวีแต่ละคนได้แต่งเฉพาะตอนที่ตนพอใจ และการที่ไม่ได้เปิดเผยชื่อผู้แต่ง ผู้แต่งจึงมีอิสระเต็มที่ ประชันฝีปาก แสดงฝีมือกันอย่างออกรส ไม่ว่าจะเป็นบทบาทหรือถ้อยคำของตัวละคร สถานที่ และองค์ประกอบอื่นๆ และในสมัยนี้ได้ใช้ศัพท์เป็นอุปกรณ์ในการขับเสภา และมีการร่ำประกอบตามจังหวะศัพท์ ศิลปะการขับเสภาแบบใหม่นี้เรียกว่า “เสการ่ำ” เรื่องที่นิยมขับก็คือ ขุนช้างขุนแผน การขับเสภานั้นถือกันเป็นประเพณีว่าจะมีเฉพาะในงานมงคล เช่น โกนจุก ขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น ส่วนในราชสำนักตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นต้นมามีธรรมเนียมขับเสภาถวายเมื่อทรงพระเครื่องใหญ่ (ตัดผม) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนในสมัยรัชกาลที่ ๒ แต่งเป็นตอนๆ ไม่ต่อเนื่องกันทั้งเรื่อง บทเสภาที่อ่านกันอยู่ในปัจจุบันนี้มิได้แต่งในสมัยรัชกาลที่ ๒ ทั้งหมด มีแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ หลายตอน เช่น ตอนพลายแก้วแต่งงานกับนางพิม เป็นต้น ลักษณะการแต่งมีความประณีตบรรจง ใช้ถ้อยคำสำนวนไม่หยาบโลนเหมือนเสภาที่ขับกันแบบพื้นบ้าน ภายหลังในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีผู้แต่งเพิ่มเติมบางตอนและรวบรวมขึ้นใหม่อีกครั้ง

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็น “ยอดของกลอนเสภา” และเป็นที่ยอมรับกันในกลุ่มวรรณคดีทั่วไปว่า เป็นเลิศทั้งในด้านเนื้อเรื่องที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตคนธรรมดาสามัญในสมัยโบราณตามแบบไทยๆ และกระบวนกลอน คือ นอกจากเนื้อเรื่องจะสนุกสนาน มีบรรยากาศแบบไทยๆ พฤติกรรมตัวละครเป็นที่ประทับใจผู้อ่านผู้ฟังแล้ว เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนยังสะท้อนให้ผู้อ่านเห็นภาพของสังคมไทยในสมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างเด่นชัด ไม่ว่าจะเป็นสภาพบ้านเมือง การปกครอง ค่านิยมความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี ความคิด และความเชื่อ

การอ่านเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนจึงถือเป็นการศึกษาสังคมไทย และศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิตของบรรพบุรุษไทยในอดีตโดยทางอ้อม เหตุการณ์เรื่องราวหรือพฤติกรรมของตัวละครนั้นสามารถนำมาขบคิดให้เป็นคติสอนใจ นำไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตได้ ด้านสำนวนกลอนนั้นกล่าวได้ว่ามีลักษณะกลอนเสภาที่มีชีวิตชีวาอย่างยิ่ง โวหารเข้มข้นสมบูรณ์ ก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจได้เป็นเยี่ยม บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนจึงถือเป็นวรรณคดีอมตะ

๒ ประวัติผู้แต่ง

วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนมีกวีแต่งกันหลายคน ในปลายสมัยอยุธยาและในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตอนที่ไพเราะส่วนมากแต่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒) การแต่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนไม่นิยมบอกนามผู้แต่ง มีเพียงการสันนิษฐานผู้แต่งโดยพิจารณาจากสำนวนการแต่งเท่านั้น เสภาขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา จึงไม่ทราบนามผู้แต่งที่แน่ชัด

๓ ลักษณะคำประพันธ์

เรื่องเสภาขุนช้างขุนแผนเป็นคำประพันธ์ประเภทกลอนเสภา ๔๓ ตอน ซึ่งมีอยู่ ๘ ตอน ที่ได้รับยกย่องว่าแต่งดียอดเยี่ยมจากวรรณคดีสมาคม อันมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นประธาน โดยลงมติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ และตอน ขุนช้างถวายฎีกาเป็นหนึ่งในแปดตอนที่ได้รับการยกย่อง

ลักษณะคำประพันธ์กลอนเสภาเป็นกลอนสุภาพ เสภาเป็นกลอนขึ้นเล่าเรื่องอย่างเล่านิทาน จึงใช้คำมากเพื่อบรรจุข้อความให้ชัดเจนแก่ผู้ฟังและมุ่งเอาการขับได้ไพเราะเป็นสำคัญ สัมผัสของคำประพันธ์ คือ คำสุดท้ายของวรรคต้น สัมผัสสไปยังคำใดคำหนึ่งใน ๕ คำแรกของวรรคหลัง สัมผัสวรรคอื่นและสัมผัสระหว่างบทเหมือนกลอนสุภาพ

๔ เรื่องย่อ

ตอนที่คัดมาเป็นบทเรียนนี้คือ ตอน ขุนช้างถวายฎีกา แต่เนื้อเรื่องย่อที่นักเรียนจะได้อ่านต่อไปนี้เป็นเรื่องย่อของเรื่องขุนช้างขุนแผนทั้งหมด ทั้งนี้เพื่อให้นักเรียนได้เข้าใจเรื่องราวทั้งหมดโดยคร่าวๆ ก่อนที่จะมาศึกษาวิเคราะห์ ตอน ขุนช้างถวายฎีกา

ครั้งหนึ่งสมเด็จพระพันวษาเสด็จประพาสสุพรรณบุรีเพื่อทรงล่าควายป่า ขุนไกรพ่อของพลายแก้วมีหน้าที่ต้อนควายป่า เผลอญควายป่าแตกตื่นขวิดผู้คน ขุนไกรจึงได้รับโทษประหารฝ่ายนางทองประศรีผู้เป็นภรรยาได้พาพลายแก้วซึ่งยังเล็กอยู่หนีอาญาไปเมืองกาญจนบุรี เมื่อพลายแก้ว อายุ ๑๕ ปี นางทองประศรีได้พาไปบวชเรียนที่วัดส้มใหญ่ เมื่อเรียนรู้วิชาอาคมจนจบแล้วก็ได้ไปบวชเรียนต่อที่วัดป่าเลไลยก์เมืองสุพรรณบุรี ต่อมาพลายแก้วได้แต่งงานกับนางพิม หลังจากแต่งงานได้ ๒ วัน พลายแก้วก็ต้องยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ เมื่อได้รับชัยชนะก็ได้นางลาวทองเป็นภรรยา

ขณะที่พลายแก้วไปทำศึกนั้น นางพิมลัมปวย ขรรค์ดาจึงแนะนำให้เปลี่ยนชื่อเป็นวันทอง เพื่อรักษาอาการไข้ ขุนช้างที่หลงรักนางวันทองมาโดยตลอดได้ใช้อุบายลวงว่าพลายแก้วไปทัพตายเสียแล้ว และอ้างกฎหมายว่าผู้หญิงม่ายที่สามีไปทัพตายจะถูกรับเป็นม่ายหลวง นางศรีประจัน ผู้เป็นแม่เชื้อขุนช้างจึงบังคับให้นางวันทองแต่งงานกับขุนช้างจนได้ แต่นางวันทองไม่ยอมเข้าเรือนหอ เมื่อพลายแก้วยกทัพกลับกรุงศรีอยุธยาพร้อมนางลาวทอง พระพันวษาได้พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้พลายแก้วเป็นขุนแผนแสนสะท้าน แล้วพานางลาวทองกลับสู่พรณบุรี ขุนแผนรู้เรื่องการแต่งงานของนางวันทองกับขุนช้างก็โกรธ ประกอบกับนางลาวทองและนางวันทองเกิดวิวาทกัน ขุนแผนจึงพานางลาวทองไปอยู่กาญจนบุรี ในที่สุดนางวันทองก็ถูกนางศรีประจันเขียนตีและบังคับจนต้องตกเป็นภรรยาขุนช้าง

ต่อมาขุนแผนกับขุนช้างได้ไปฝึกการชกกับจมีนศรีเสาวรักษ์ทั้งสองได้คืนดีกัน กระทั่งนางลาวทองป่วยขุนแผนจึงฝากเวรไว้กับขุนช้าง ขุนช้างก็รับปากด้วยดี ครั้นเมื่อพระพันวษาได้รับสั่งถามถึงขุนแผน ขุนช้างกลับทูลว่าขุนแผนหนีเวรปีนกำแพงวังไปหานางลาวทอง สมเด็จพระพันวษาก็ริ้ว จึงลงโทษให้ขุนแผนตระเวนด่านห้ามเฝ้า ส่วนนางลาวทองให้เอาไปไว้ในวัง ขุนแผนมีความอาฆาตขุนช้างมากจึงเดินทางไปสู่พรณบุรี สะเดาะดาลประตูขึ้นเรือนขุนช้าง แต่เข้าห้องผิดไปเข้าห้องนางแก้วกิริยา ซึ่งเป็นทาสในเรือนขุนช้างและได้นางเป็นภรรยา จากนั้นจึงพานางวันทองหนีออกจากเรือนขุนช้างเข้าไปอยู่ในป่า จนกระทั่งนางวันทองใกล้คลอด ขุนแผนจึงเข้าพึ่งพระพิฆิตกับนางบุษบา ขุนแผนเห็นว่าความผิดของตนจะทำให้พระพิฆิตเดือดร้อน จึงขอร้องให้พระพิฆิตส่งตัวไปสู่อุบัติกับขุนช้าง ในที่สุดขุนแผนก็เป็นฝ่ายชนะความ

นางวันทองเป็นตัวละครเอกในวรรณคดีตัวหนึ่งที่สะท้อนชีวิตของสตรีไทยสมัยก่อนได้เป็นอย่างดี

ขุนแผนคิดถึงนางลาวทองซึ่งถูกกักไว้ในวัง จึงได้ขอร้องให้จมีนศรีกราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้นางลาวทอง เป็นผลให้พระพันวษาก็ริ้วรับสั่งให้ลงอาญาจำคุกขุนแผน ส่วนนางวันทองต้องจำใจอยู่กับขุนช้างและได้คลอดบุตรที่บ้านขุนช้าง ให้ชื่อว่า “พลายงาม” ขุนช้างรู้ว่าไม่ใช่บุตรของตนจึงวางอุบายฆ่า เมื่อนางวันทองทราบเรื่องจากผีพรายของขุนแผน จึงไปช่วยพลายงามได้ทันและเล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟัง แล้วให้พลายงามเดินทางไปอยู่กับย่าทองประศรีที่กาญจนบุรี ได้เรียนวิชาอาคมต่างๆ เมื่อเติบโตใหญ่ขึ้นจมีนศรีพาเข้าไปถวายตัวเป็นมหาดเล็ก

เมื่อครั้งที่พระพันวษาก็ริ้วเจ้าเมืองเชียงใหม่ ซึ่งส่งพระราชสาส์นมาทำทายเป็นเหตุให้พลายงามมีโอกาสกราบทูลอาสาและกราบทูลขอขุนแผนให้ไปทัพด้วย ขุนแผนจึงพ้นโทษ ขณะรอถูกขังเคลื่อนทัพ นางแก้วกิริยาก็คลอดบุตร นางทองประศรีจึงให้ชื่อหลานว่า “พลายชุมพล”

ขุนแผนกับพลายงามเคลื่อนทัพไปพักที่เมืองพิฆิต พลายงามพบรักกับศรีมालาลูกสาวพระพิฆิตกับนางบุษบา ขุนแผนได้ขอศรีมालาให้กับพลายงาม ตึกเชียงใหม่ขุนแผนและพลายงามได้ชัยชนะ เมื่อกลับถึงกรุงศรีอยุธยาพลายงามได้รับพระราชทานความดีความชอบเป็นจมีนไวยวรนาถ ได้รับพระราชทานนางสร้อยฟ้าซึ่งเป็นพระธิดาของพระเจ้าเชียงใหม่เป็นภรรยา พลายงามหรือจมีนไวยวรนาถจึงแต่งงานกับนางสร้อยฟ้าและนางศรีมालา ส่วนขุนแผนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระสุรินทรภักดีไชยมโหฬารยศศักดิ์ ครองเมืองกาญจนบุรี

จมีนไวยฯ ได้ลอบขึ้นเรือนขุนช้างพานางวันทองมาอยู่ที่บ้าน ขุนช้างจึงถวายฎีกา ครั้นพระพันวษาได้รับสั่งให้นางวันทองเลือกว่าต้องการจะอยู่กับใคร นางวันทองกราบทูลเป็นกลางว่าแล้วแต่พระพันวษาจะทรงตัดสิน พระพันวษาก็ริ้วจึงรับสั่งให้ประหารนางวันทอง

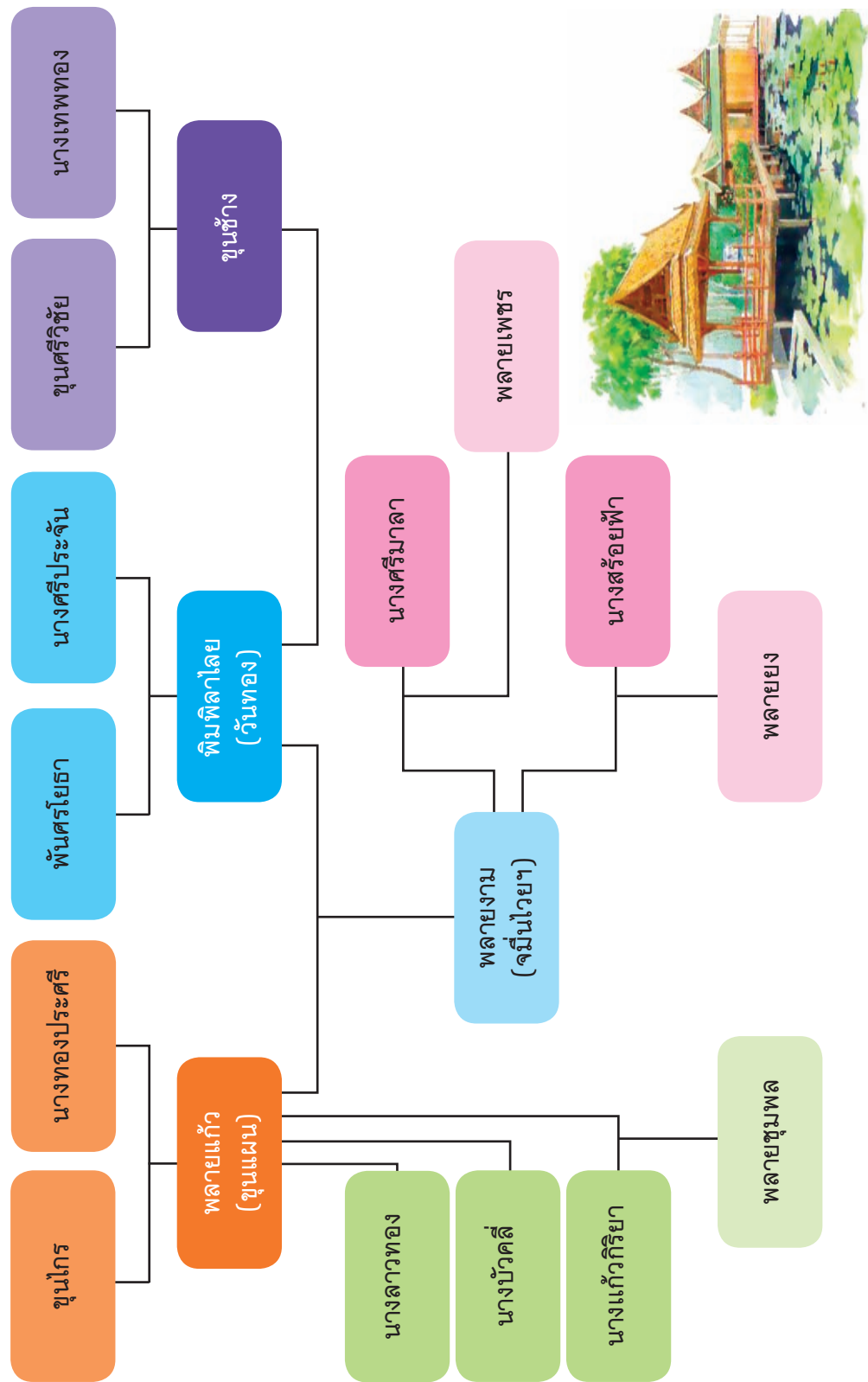
เมื่อเสร็จงานปลงศพนางวันทองแล้ว ขุนแผนพานางแก้วกิริยาและนางลาวทองไปอยู่เมืองกาญจนบุรี นางทองประศรีกับพลายชุมพลอยู่กับจมีนไวยฯ ครั้นต่อมานางสร้อยฟ้าได้ให้เถรวาดทำเสน่ห์ให้จมีนไวยฯ หลงรัก ขุนแผนและพลายชุมพลช่วยแก้เสน่ห์ได้ และสามารถจับตัวเถรวาดได้ แต่นางสร้อยฟ้าไม่ยอมรับ กลับใส่ความว่านางศรีมालาเป็นชู้กับพลายชุมพล จนต้องทำพิธีลุยไฟพิสูจน์ความบริสุทธิ์ นางสร้อยฟ้าแพ้ถูกเนรเทศไปเชียงใหม่และได้คลอดบุตรตั้งชื่อว่า “พลายยง” ส่วนนางศรีมालาคลอดบุตรเช่นกันตั้งชื่อว่า “พลายเพชร” ฝ่ายเถรวาดยังคงอาฆาตพลายชุมพลจึงแปลงตัวเป็นจระเข้อาละวาด พลายชุมพลอาสาปราบจระเข้เถรวาดได้ พระพันวษาจึงพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงนายฤทธิ

สรุปลักษณะ

ที่มาและมูลเหตุของการขับเสภาในประเทศไทย

เสภาอาจจะมาจากคำว่า เสวา หรือ เสพา ในภาษาสันสกฤต ซึ่งแปลว่าการบูชาก็ได้ เพราะการสวดบูชาพระเป็นเจ้าของพราหมณ์นั้นทำเสียงเป็นทำนองต่าง ๆ ชาวทมิฬมีการบูชาพระเป็นเจ้าหรือเทวดาขับลำนำสรรเสริญให้เข้ากับเครื่องดีดสี ดีโตนเป็นจังหวะ ไทยคงได้รับประเพณีการขับเสภาจากอินเดียมานานแล้ว อย่างช้าที่สุดก็ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะในกฎหมายตราสามดวงได้กำหนดเวลาพระราชทานูกิจไว้ว่า หกทุ่มเบิกเสภาดนตรี เจ็ดทุ่มเบิกนิยาย แต่การขับเสภาในสมัยก่อนคงขับเป็นลำนำเรื่องนิทานเฉลิมพระเกียรติพระเป็นเจ้า เช่น มหาภารตะ หรือรามเกียรติ์ หรือขับนิทานเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดิน บทที่ขับคงเป็นกลอนสด ในครั้งนั้นยังมิได้มีการขับเรื่องขุนช้างขุนแผน

๕ เนื้อเรื่อง

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ตอน ขุนช้างถวายฎีกา

จะกล่าวถึงโฉมเจ้าพลาวยงาม
กลับมาอยู่บ้านสำราญครั้น
พร้อมญาติขาดอยู่แต่มารดา
โอ้อว่าแม่วันทองช่างหมองนวล
เออเนื่อเคราะห์กรรมมานำผิด
ฝ่ายพ่อมีบุญเป็นขุนนาง
รูปร่างวิปริตผิดกว่าคน
ทั้งใจคอชั่วโฉดโหดไร้
วันนั้นแพูกูเมื่อดำน้า
แสนแค้นด้วยมารดาอย่าปราณี
แค้นแม่จำจะแก้ให้หายแค้น
หมายจิตคิดจะให้มันบรรลือ
อย่าเลยจะรับแม่กลับมา
พรากให้พ้นคนอุปาทร์ชาติอัปรีดิ์
อัดอึดฮึดฮัดด้วยขัดใจ
เข้าห้องหวนละห้อยคอยเวลา
เจียบสัตว์จับตบตบวิบาท
น้ำค้ำตกระเซ็นเย็นเยือกใจ
ได้ยินเสียงฆ้องย่ำประจำวัง
คะเนนย่ำยามได้สามครา
ฟ้าขาวดาวเด่นดวงสว่าง
จึงเช่นเหล่าข้าवलให้พรายกิน
ลงยันตราชะเออปะออก
เป่ามนตร์เบื้องบนข่มมัว
จับดาบเคยปราบณรงค์รบ
ลงจากเรือนไปมิได้ช้า

เมื่อเป็นความชนะขุนช้างนั้น
เกษมสันต์สองสมภิมย์ยวน
นิกนิกตริกตราละห้อยหวน
ไม่สมควรเคียงคู่กับขุนช้าง
น่ายามมิตรหมองใจไม่หายหมาง
แต่แม่ไปแนบข้างคนจัญไร
ทรพลอัปรีดิ์ไม่ได้
ช่างไปหลงรักใครได้เป็นดี
ก็กริ้วซ้ำจะฆ่าให้เป็นผี
ให้ไปขอชีวิตขุนช้างไว้
ไม่ทดแทนอายขุนช้างบ้างไม่ได้
ไม่สนใจจำเพาะเคราะห์มันนดี
ให้อยู่ด้วยบิดาเกษมศรี
ยังคิดก็ยังมีความโกรธา
เมื่อไรจะวันจะลับหล้า
จนสุริยาเลี้ยวลับเมรุไกร
ดาวดาษเดือนสว่างกระจ่างไข
สงัดเสียงคนใครไม่พูดจา
ลอยลมล่องดังถึงเคหา
ดูเวลาปลอดห้วงทักทิน
จันทร์กระจ่างทรงกลมดนมเมสัน
เสกขมื่นว่านยาเข้าทาตัว
หยาบยงมกลขึ้นใส่หัว
พรายย้วยวนใจให้โคลคลา
เสรีจรรบบริการพระคาถา
รับมาถึงบ้านขุนช้างพลัน

เห็นคนนอนล่อมอ้อมเป็นวง
กองไฟสว่างดังกลางวัน
จึงร้ายมนตรามหาสะกด
ภูตพรายนายขุนช้างวางวิ้งพรุ
ทั้งชายหญิงง่วงมลัมหลับ
จีปลาคาไฟมันไหลเลอะ
ใช้พรายถอดกลอนถอนลัม
ย่างเท้าก้าวไปในทันที
มีแต่หลับเพื่อมะเมอฝัน
ผู้คนเจียบสำเนียงเสียงแต่กรน
จุดเทียนสะกดข้าวสารปราย
สะเดาะดาลบานเปิดหน้าต่าง
หอมหวนอวลอบบุปผาชาติ
เรณูฟุ้งร่อนจรใจ
ข้าไทนอนหลับลงทับกัน
กระจกฉลากหลกสลั้วบับแววมวาม
มานมูลี่มีฉากประจำกัน
ชมพลงอย่างเอื้องชำเลื่องมา
นึ่งนอนอยู่บนเตียงเคียงขุนช้าง
เจ็บใจดังหัวใจจะพังพอง
จะใคร่ถิขุนช้างที่กลางตัว
พลงนึ่งลงนอนบนบอภินันท์
โอ้แม่เจ้าประคุณของลูกเอ๋ย
เวรกรรมนำไปไม่รังโร
มันไปฉุดมารดาเอามาไว้
ที่ทำแค้นกูจะแทนให้ทันตา
เป่าลงด้วยพระเวทวิทยา
ดาบใส่ฝึกไว้ไม่เคลื่อนคลาย
ครานั้นจึงโฉมเจ้าวันทอง
ตื่นพลงทางชำเลื่องนัยน์ตามา
สำคัญคิดว่าผู้ร้ายให้นึกกลัว

ประตุลันมันคงขอบรัวกัน
หมายสำคัญตรงมาหน้าประตู
เลื่อมหมดอาถรรพณ์ที่ฝังอยู่
คนผู้ในบ้านก็ซานเซอะ
นอนทับคว่ำหงายกายกันประอะ
โงกเงอะงุงงมไม่สมประดี
รอยทิมถอดหลุดไปจากที่
มิได้มีใครทักแต่สักคน
ทั้งไฟกองป้องกันทุกแห่งหน
มาจนถึงเรือนเจ้าขุนช้าง
ภูตพรายโดดเรือนสะเทือนผาง
ย่างเท้าก้าวขึ้นร้านดอกไม้
เบิกบานก้านกลาดกิ่งไสว
ย่างเท้าก้าวไปไม่โครมคราม
สะเดาะกลอนถอนลันถึงชั้นสาม
อร่ามแสงโคมแก้วแววจับตา
อัมจันทร์เครื่องแก้วก็หนักหนา
เปิดมุ้งเห็นหน้าแม่วันทอง
มันแนบข้างกอดกลมประสมสอง
ขยับจ้องดาบง่อยากฆ่าฟัน
นึกกลัวจะถูกแม่วันทองนั้น
สะอื้นอื้นอกแค้นน้ำตาคลอ
ไม่ควรเลยจะพรากจากคุณพ่อ
มีพ่อกำลังต้องพรากก็จากมา
อ้ายหัวใสข่มเหงไม่เกรงหน้า
ขอขมาแม่แล้วก็ขับพราย
มารดาก็ฟื้นตื่นโดยง่าย
วันทองรู้สึกกายก็ลืมนตา
ต้องมนตร์มัวหมองเป็นหนักหนา
เห็นลูกยานั้นยืนอยู่ริมเตียง
กอดผิวร้องดิ้นจนสิ้นเสียง

ชวนชบหลบลงมาหมอบเมียง
อะไรแม่แซ่ร้องทั้งห้องนอน
จะร้องโยใจโจรผู้ร้ายมา
ครานั้นวันทองผ่องโสภา
ลูกออกมาพลันด้วยทันใด
วันทองประคองสอดคอดลูกรัก
เจ้ามาโยปานนี่ลูกอา
ใส่ดาลบ้านช่องกองไฟรอบ
อาจองทะนงตัวไม่กลัวภัย
ขุนช้างตื่นขึ้นมิเป็นการ
จะเกิดผิดแม่คิดคะนึ่งเกรง
มีธุระสิ่งไรในใจเจ้า
มิควรทำเจ้าอย่าทำให้รำคาญ
จมีนไวยสารภาพกราบบาหา
รักตัวกลัวผิดแต่คิดไป
ทุกวันนี้ลูกชายสบายยศ
มีบ่าวไพร่ใช้สอยทั้งเงินทอง
ยังขาดแต่แม่คุณไม่แลเห็น
ข้อนี้ที่ทุกข์ยังเพิ่มพูน
ลูกมาหมายว่าจะมารับ
แม่นั้นจะบังเกิดเหตุเภทพาล
มาอยู่ไยกับอ้ายหินชาติ
ดังทองคำทำเลียมปากกะลา
เหมือนแมลงวันว่อนเกล้าที่เนาข้าว
ดอกมะเดื่อฤจะเจือดอกพะยอม
แม่เลี้ยงลูกมาถึงเจ็ดขวบ
จะคิดถึงลูกบ้างฤอย่างไร
ถ้าคิดเห็นเอ็นดูว่าลูกเฒ่า
ให้ลูกคลายอารมณ์ได้ขมเขย
ครานั้นจึงโฉมเจ้าวันทอง
พ่อพลงยามทรมาสวาทของแม่อา

พระหมื่นไวยเข้าเคียงห้ามมารดา
ลูกร้อนรำคาญใจจึงมาหา
สนทนาด้วยลูกอย่าตกใจ
ครั้นรู้ว่าลูกยาหากกลัวไม่
พระหมื่นไวยเข้ากอดเอาบาหา
ชบพักตร์ร้องไห้ไม่เงยหน้า
เขารักซาอยู่ทุกแห่งตำแหน่งใน
พ่อช่างลอบเข้ามากระไรได้
นี่พ่อใช้ฤว่าเจ้ามาเอง
เขาจะรุกรานพาลข่มเหง
ฉวยสบเพลงพาลดพล้ำมิเป็นการ
พ่อจงเล่าแก่แม่แล้วกลับบ้าน
อย่าหาญเหมือนพ่อนักคะนองใจ
ลูกมาผิดจริงหาเถียงไม่
ก็หักใจเพราะรักแม่วันทอง
พร้อมหมดเมียมิ่งก็มีสอง
พี่น้องช่างพ่อกับบริบูรณ์
เป็นอยู่ก็เหมือนตายไปหายสูญ
ถ้าพร้อมมูลแม่ด้วยจะสำราญ
เชิญแม่วันทองกลับคืนไปบ้าน
ประการใดก็ตามแต่เรา
แสนอุบาทว์ใจจิตริษยา
หน้าตาเหมือนมินหม่อมอม
มาเกลือกกลั้วปทุมมาลย์ที่หวานหอม
ว่านแม่จะตรอมระกำใจ
เคราะห์ประจวบจากแม่หาเห็นไม่
ฤหาไมใจแม่ไม่คิดเลย
แม่ทูนเกล้าไปเรือนอย่าเชื่อนเฉย
เหมือนเมื่อครั้งแม่เคยเลี้ยงลูกมา
เศร้ายมอด้วยลูกเป็นหนักหนา
แม่โศกาเกือบเจียนจะบรรลัย

ใช้จะอ้อมเอิบอาบด้วยเงินทอง
ทั้งผู้คนช่างม้าแลข้าไท
ทุกวันนี้ใช้แม่จะผาสุก
ต้องจำจนทรมานที่ติดตาม
เมื่อพ่อเจ้าเข้าคุกแม่ท้องแก่
ถึงพ่อเจ้าเล่าไม่รู้ว้าร้ายดี
เมื่อพ่อเจ้ากลับมาแต่เชียงใหม่
เมื่อคราวตัวแม่เป็นคนกลาง
เจ้าเป็นถึงหัวหมื่นมหาดเล็ก
จงเร่งกลับไปคิดกับบิดา
พระองค์คงจะโปรดประทานให้
อันจะมาลักพาไม่ว่ากัน

ครานั้นจึงโฉมเจ้าพลายงาม
คิดบายเบี่ยงเลียงเลี้ยวเบี้ยวบิดไป
จึงว่าอนิจจาลูกมารับ
เหมือนไม่มีรักใคร่ในลูกยา
เสียแรงเป็นลูกผู้ชายไม่อายเพื่อน
แม้มีไปให้งามก็ตามใจ
จะตัดเอาศีรษะของแม่ไป
เมื่ออย่าเจรจาให้ข้าที่

ครานั้นวันทองผ่องใส
ถือดาบฟ้าฟื้นยืนแกว่งไกว
จึงพลอบว่าพลายงามพ่อทรมารัก
จงครวญใครให้เห็นข้อสำคัญ
ด้วยเป็นข้าลักไปโทษลักรา
ถ้าเจ้าเห็นเป็นสุขไม่ลูกลาม
ว่าพลางนางลูกออกจากห้อง
พระหมื่นไวยก็พามาธาดาไป

จะกล่าวถึงเจ้าจอมหม่อมขุนช้าง
อัศจรรย์ฝันแปรแซ่เชือน
หาหมอมารักษายาเข้าปรอท

มิใช่ของตัวทำมาแต่ไหน
ไม่รักใคร่เหมือนกับพ่อพลายงาม
มีแต่ทุกข์ใจเจ็บดังเหน็บหนาม
จะขึ้นความคิดไปก็ใช้ที่
เขาผูกแม่ใช้จะแก้งแห่งหนนี้
เป็นหลายปีแม่มาอยู่กับขุนช้าง
ไม่เพ็ดทูลสิ่งไรแต่สักอย่าง
ท่านก็วางบพิศนให้บิดา
มิใช่เด็กดอกจงฟังคำแม่ว่า
ฟ้องหาราบพูลพระทรงธรรม
จะปรากฏศไกรเฉิดฉัน
เช่นนั้นใจแม่มีเต็มใจ
ฟังความเห็นว่ามีแม่หาไปไม่
เพราะรักอ้ายขุนช้างกว่าบิดา
แม้อยกกลับทิดทานเป็นหนักหนา
อุตสาห์มารับแล้วยังมีไป
จะพาแม่ไปเรือนให้จงได้
จะบาปกรรมอย่างไรก็ตามที่
ตั้งแต่ตัวไว้ให้อยู่นี้
จวนแจ้งแสงศรีจะรีบไป
เห็นลูกยากัดฟันมันได้
ตกใจกลัวว่าจะฆ่าฟัน
อย่างอีกฮักว่ารุ่นทำหุ่นหัน
แม่นี้พรั่นกลัวแต่จะเกิดความ
เห็นเบื้องหน้าจะอิงแม่จึงห้าม
ก็ตามเถิดมารดาจะคลาไคล
เศร้าหมองโศกาน้ำตาไหล
พอรุ่งแจ้งแสงใสก็ถึงเรือน
นอนครางหลับกรนอยู่ปนเปื้อน
ว่าซีเรือนขึ้นตัวทั่วทั้งนั้น
มันกินปอดดับไตออกไหลล้น

ทั้งไส้น้อยไส้ใหญ่ไส้ตัน
ตกใจตื่นผวาคว้าวันทอง
ลุกขึ้นงงกันตัวสั่นรัว
ลืมหูลืมตาหาเจ้าวันทอง
ผ้าผ่อนล่อนแก่นไม่ติดกาย
ตะโกนเรียกในห้องวันทองเอ๋ย
ทั้งข้าวของมากมายก็หายไป
พลางเรียกหาข้าไทอยู่ว่าวุ่น
อิมิอิมิอัสการ
บ่าวผู้หญิงวิ่งไปอยู่งงกัน
ต่างคนทรุดนั่งบังประตู
ขุนช้างเห็นข้าไม่มาใกล้
แหงนเงอเปื้อนยั้งจังก้า
ยายจันนั่งงกยกมือไหว
ไม่นุ่งผอนนุ่งผ้าคูนากแล้ว
สองมือปิดตาเหมือนท่าเปרט
ให้นึกอดสูหมูข้าไท
ยายจันตกใจเต็มประดา
หยิบยื่นส่งไปให้ทันที
ขุนช้างตัวสั่นเทาบอกว่าไพร่
เอ็งไปดูให้รู้ซึ่งแยบคาย

ข้าไทได้ฟังขุนช้างใช้
ทั้งห้องนอกห้องในไม่พบพา
เห็นประตูรั้วบ้านบานเปิดกว้าง
เสาแรกแตกตั้นเป็นมลทิน
บอกว่าได้ค้นคว้าหาพบไม่
ข้าเห็นวิปริตผิดท่าทาง

ครานั้นขุนช้างฟังบ่าวบอก
คิดคิดให้แค้นแสนเจ็บใจ
สองหนสามหนกันแต่หนี
คราวนั้นอ้ายขุนแผนมันแน่นิ่ง

ฟันฟางก็หักจากปากตัว
ร้องว่าแม่คุณแม่ช่วยผัว
ให้นึกกลัวปรอทจะตอดตาย
ไม่เห็นน้องห้องสว่างตะวันสาย
เห็นม่านขาดเรี่ยรายประหลาดใจ
หาขานรับเช่นเคยสักคำไม่
ปากประตูเปิดไว้ไม่ใส่กลอน
อื้ออื้นอื้ออิมิอัสสอน
นึ่งนอนโยหวามาหา
เห็นนายนั้นแก้ผ้ากางขาอยู่
ตกตะลึงแลดูไม่เข้ามา
ขัดใจลุกขึ้นทั้งแก้ผ้า
อย่างเท่าก้าวมาไม่รู้ตัว
นั่นพ่อจะไปไหนพ่อทูนหัว
ขุนช้างมองดูตัวก็ตกใจ
ใครมาเทศน์เอาผ้ากุไปไหน
ยายจันไปเอาผ้าให้ข้าที่
เข้าไปฉวยผ้าเอามาคลี
เมินหนีอดสูไม่ดูนาย
เจ้าวันทองไปไหนอย่างไรหาย
พบแล้วอย่าวุ่นวายให้เชื่องมา
ต่างเที่ยวค้นค้นไปจะเอาหน้า
ทั่วเคหาแล้วไปค้นจนแผ่นดิน
ผู้คนนอนสลับไม่ตื่นสิ้น
กินใจกลับมาหาขุนช้าง
แล้วเล่าแจ้งเหตุไปสิ้นทุกอย่าง
ที่นวนางวันทองนั้นหายไป
เหง้อออกไข่มลันบาลไส
ช่างทำได้ต่างทุกอย่างจริง
พลั้งทีลึงไม่รอดนางยอดหญิง
นี่คราวนี้หนีวิ่งไปตามใคร

ไม่คิดว่าจะเป็นเห็นว่แก่
เอาเถิดเป็นรักเป็นไป
จะกล่าวถึงโฉมเจ้าพลายงาม
อ้ายขุนช้างสารพัดเป็นศัตรู
มันก็จะสอดแนมเกมเท็จ
ดูจะระแวงผิดในกิจจา
คิดแล้วเรียกหมื่นวิเศษผล
จงไปบ้านขุนช้างด้วยทันใด
บอกว่าเราจับไข้มมาหลายวัน
เมื่อคืนนี้ข้ามีอันเป็นมา
พอขณะมารดามาส่งทุกข์
จึงรีบมาเร็วไวดังใจปอง
ไม่ตายคลายคืนฟื้นขึ้นได้
แต่พอให้เคลื่อนคลายหลายเวลา
หมื่นวิเศษรับคำแล้วอาลา
ครั้นถึงแอบดูอยู่แต่ไกล
ขุนช้างนั่งเฝ้ายมหน้าต่างเรือน
จะดื้อเดินเข้าไปไม่เป็นการ
ครานั้นเจ้าจอมหม่อมขุนช้าง
เห็นคนคลานเข้ามาเหลือบตาดู
อะไรพอสว่างวางเข้ามา
ลุกขึ้นถกเขมรร้องเกณฑ์ไป
ครานั้นวิเศษผลคนว่องไว
ร้องตอบไปพลันในทันที
ข้าพเจ้าเป็นบ่าวพระหมื่นไวย
ท่านใช้ให้กระผมมาราบกราบ
เจ็บจุกปัจจุบันมีอันเป็น
ร้องโอดโอดตื่นเพียงสิ้นใจ
พอพบท่านมารดามาส่งทุกข์
จะกลับขึ้นเคหาเห็นช้านาน
พยายาลคุณพระนายพอกลายไข
ให้คำมั่นสั่งมว้ายั่งยืน

ยังสาระแนหลบลิ้นไปไหน
ไม่เอากลับมาได้มิใช่กู
เกรงเนื้อความนึ่งนิกตริกตรองอยู่
ถ้ามันรู้ว่าลักเอาแม่มา
ไปกราบทูลสมเด็จพระพันวษา
มารดาที่จะต้องซึ่งโทษภัย
เอ็งเป็นคนเคยชอบอัชฌาสัย
ไกลเกลี้ยเสียอย่าให้มันโกรธา
เกรงแม่จะไม่ทันมาเห็นหน้า
เราใช้คนไปหาแม่วันทอง
ร้องปลุกเข้าไปถึงในห้อง
รักษาจนแสงทองสว่างฟ้า
กุขอแม่ไว้พอเห็นหน้า
จึงจะส่งมารดานั้นคืนไป
รับมาบ้านขุนช้างหาข้าไม่
เห็นผู้คนขวกไขว่ทั้งเรือนชาน
ดูหน้าเพื่อนที่โกรธอยู่งุ่นง่าน
คิดแล้วลงคลานเข้าประตู
นั่งคาหน้าต่างเฝ้ายมหน้าอยู่
นี้มาล่อหลอกกูๆอย่างไร
เด็กหว่าจับถองให้จงได้
ทุตอ้ายไพร่ซี้ครอกหลอกผู้ดี
ยกมือขึ้นไหว้ไม่วังหนี
คนติดอกข้าไหว้ใช่คนพาล
เป็นขุนหมื่นรับใช้อยู่ในบ้าน
ขอประทานคืนนี้พระหมื่นไวย
แก้ไขก็เห็นหาหายไม่
จึงใช้ให้ตัวข้ามาแจ้งการ
ข้าพเจ้าร้องปลุกไปในบ้าน
ท่านจึงรีบไปในกลางคืน
คุณอย่าสงสัยว่าไปอื่น
พอหายเจ็บแล้วจะคืนไม่นอนใจ

ครานั้นขุนช้างได้ฟังว่า
ดับโมโหโกรธาทำว่าไป
การไข้เจ็บล้มตายไม่วายเว้น
ถ้าขัดสนสิ่งไรที่ไม่มี
ว่าแล้วปิดบานหน้าต่างผาง
ทอดตัวลงกับหมอนนอนถุก
เพราะกุแพ้วความจมีนไวย
พ่อลูกแม่ลูกถูกทำนอง
อ้ายพ่อไปเซียงใหม่มีชัยมา
อ้ายลูกเป็นหมื่นไวยทำไมมี
มันจึงข่มเหงไม่เกรงใจ
ขุนนางน้อยใหญ่เกรงใจกัน
ตามบุญตามกรรมได้ทำมา
ยังคิดเดือดดาลทะยานใจ
ร่างฟ่องท่องเทียบให้เรียบร้อย
ลงกระดาษทับไว้มิได้ช้า
วันนั้นพอพระปิ่นนรินทร์ราช
ขุนช้างมาถึงซึ่งวังใน
จะกล่าวถึงพระองค์ผู้ทรงเดช
ฝิพายรายเล่มมาเต็มลำ
พอเรือพระที่นั่งประทับที่
ลอยคอชูหนังสือดื้อเข้ามา
เข้าตรบโทนอันต้นกัญญา
มหาดเล็กอยู่งานพัดพัดตกเรือ
ขุนช้างดึงดื้อมียึดเรือ
สู้ตายขอถวายซึ่งฎีกา
ครานั้นสมเด็จพระพันวษา
ทุตอ้ายจัญไรมิใช่คน
ไซ้ที่ไซ้ทางวางเข้ามา
เฮ้ยใครรับฟ่องของมันที่
มหาดเล็กก็รับเอาฟ่องมา

แค้นดังเลือดตาจะหลั่งไหล
เราก็ไม่ว่าไรสุดแต่ดี
ปัจจุบันอันเป็นทั้งกรุงศรี
ก็มาเอาที่นี่ยาเกรงใจ
ขุนช้างเดือดดาลทะยานไล่
ดูดูเป็นได้เจียววันทอง
มันจึงเหิมใจทำจงหอง
ถึงสองครั้งแล้วเป็นแต่เช่นนี้
ตั้งตัวดั่งพระยาราชสีห์
เห็นกุนีคนผิดติดโทษทัณฑ์
จะพึงพาใครได้ที่ไหนนั้น
ถึงฟ่องมันก็จะปิดให้มืดไป
จะเขียนฆ่าหาคิดชีวิตไม่
ฉวยได้กระดานชนวนมา
ถ้อยคำถึถ้วนเป็นหนักหนา
อาบน้ำลัดผ้าแล้วคลาไคล
เสด็จประพาสบว้ยหากลับไม่
ก็คอยจ้องที่ได้ดำหนักน้ำ
เสด็จคืนนิเวศน์พอจวนค่ำ
เรือประจำแหนแห่เซ่งแซ่มา
ขุนช้างก็รีล่งตื่นท่า
ผุดโผล่โง่งหน้ายัดแคมเรือ
เพื่อนโขกลงด้วยกะลาว่าผีเสื้อ
ร้องว่าเสื้อตัวใหญ่วายน้ำมา
มิใช่เสื้อกระหม่อมฉานล้านเกศา
แค้นเหลือปัญญาจะทานทน
ทรงพระโกรธาโกลาหล
บนบกบนฝั่งดังไม่มี
ถุกอ้ายช้างเป็นบ้ากระมังนี้
ตีเสียสามสิบจึงปล่อยไป
ตำรวจควาขุนช้างหาว่างไม่

ลงพระราชอาญาตามว่าไว้
ว่าตั้งแต่นั้นสืบต่อไป
ถ้าประมาทราชการไม่นำพา
ระวางโทษเบ็ดเสร็จเด็ดสถาน
ตามกฤษฎีการักษาพระองค์
จะกล่าวถึงขุนแผนแสนสนิท
อยู่บ้านสุขเกษมเปรมใจ
ลาวทองกับเจ้าแก้วกิริยา
เพลิดเพลินจำเริญใจไม่เว้นวาง
นางแก้วลาวทองทั้งสองหลับ
พระจันทร์จรแจ่มกระจ่างดี
คิดคะนึ่งถึงมิตรแต่ก่อนเก่า
ถึงสองครั้งตั้งแต่พราจากพี่ไป
ถูกก็ชั่วมัวรักแต่สองนาง
เมื่อตีได้เชียงใหม่นี้โปรดครัน
สารพัดที่จะว่าได้ทุกอย่าง
ไม่ควรเลยเฉยมาไม่อาลัย
จำจะไปสู่สวาทน้อง
คิดพลางจัดแจงแต่งกายา
ออกจากห้องย่องเดินดำเนินมา
เข้าห้องวันทองในทันใด
ลดตัวลงนั่งข้างวันทอง
สั่นปลุกลุกขึ้นเถิดน้องอา
นางวันทองตื่นอยู่รู้สึกตัว
นั่งดูอารมณ์ที่ชมเชย
แต่นิ่งดูกิริยาเป็นชำนาน
ทั้งรักทั้งแค้นแน่นฤทัย
โอ้เจ้าแก้วแววตาของพี่เอ๋ย
ดั่งนึ่งน้องหมองใจไม่นำพา
ความรักหนักหน่วงทรวงสวาท
เพอญเป็นวิปริตพี่ผิดจริง

พระจึงให้ตั้งกฤษฎีกา
หน้าที่ของผู้ใดให้รักษา
ปล่อยให้ใครเข้ามาในล้อมวง
ถึงประหารชีวิตเป็นผุยผง
แล้วลงจากพระที่นั่งเข้าวังใน
เรื่องฤทธิ์ฤจบพิภพไหว
สมสนิทพิสมัยด้วยสองนาง
ปรนนิบัติวัดตาไม่ห่างข้าง
คือนั้นในกลางซึ่งราตรี
ขุนแผนกลับผวาตื่นตื่นจากที่
พระพายพัดมาลืตลบไป
นิจจาเจ้าเหินห่างร้างพิสมัย
ดั่งเต็ดใจจากร่างก็ราวกัน
ละวางให้วันทองน้องโศกศัลย์
จะเพ็ดทูลคราวนั้นก็คล่องใจ
อ้ายขุนช้างไหนจะโต้จะตอบได้
บัดนี้เล่าเจ้าไวยไปรับมา
เจ้าวันทองจะคอยละห้อยหา
น้ำอบทาหอมฟุ้งจรุงใจ
ถึงเรือนลูกยาหาเข้าไม่
เห็นนางหลับไหลนิ่งนิทรา
เตือนต้องด้วยความเสนาหา
พี่มาหาแล้วอย่านอนเลย
หมายใจว่าผัวก็ทำเฉย
จะรักจริงฤจะเปรยเป็นจำใจ
หาว่าขานโต้ตอบอย่างไรไม่
ความอาลัยปิ่นป่วนยวนวิญญา
เจ้าหลับไหลกระไรเลยเป็นหนักหนา
ฤชดเคืองคิดว่าพี่ทอดทิ้ง
พี่ไม่คลาดคลายรักแต่สักสิ่ง
จะนอนนิ่งถือโทษโกรธอยู่ไย

ว่าพลางเอนแอบลงแนบข้าง
ลูปไล่ไพร่พลอบให้ชอบใจ
เจ้าวันทองน้องตื่นจากที่นอน
หม่อมน้อยใจฤที่ไม่เจรจา
ชอบผิดพ้องจิตคะนึ่งตรอง
ประหนึ่งว่าวันทองนี้สองใจ
ที่จริงใจเห็นไปอยู่เรือนอื่น
ด้วยรักถูกรักผัวยังพั่วพัน
แค้นคิดด้วยมิตรไม่รักเลย
เสียแรงร่วมทุกข์ยากกันกลางไพร
พอได้ดีมีสุขลืมทุกข์ยาก
ว่านาก็เครื่องเคืองระคาย
พี่ผิดจริงแล้วเจ้าวันทอง
ใช้พี่จะเพลิดเพลินขึ้นเพราะอื่นเขย
เมื่อติดคุกทุกข์ถึงเจ้าทุกเข้าคำ
ข้าขุนช้างคิดคดทำทดแทน
อาลัยเจ้าเท่ากับดวงชีวิตพี่
เกรงจะพากันผิดเข้าติดทับ
กลับมาหมายว่าจะไปตาม
หัวอกใครได้แค้นในแผ่นดิน
คิดอยู่ว่าจะทูลพระพันวษา
จะเป็นความอีกก็ตามแต่ทำนอง
จะเป็นตายง่ายยากไม่จากรัก
ขอโทษที่พี่ผิดอย่าบิดเบือน
พี่ผิดพี่ก็มาลูแก่โทษ
ความรักที่ยังรักระงมใจ
ว่าพลางทางแอบเข้าแนบบอก
เจ้าเนื้อทิพย์หยิบขึ้นอารมณ์ชาย
ใจน้องมีให้หมองอารมณ์หม่อม
ถ้าตัดรักหักใจแล้วไม่มา
ถึงตัวไปใจยังนับอยู่ว่าผัว

จูบพลางชวนชิดพิสมัย
เป็นไรจึงไม่พินิตินิทรา
โอนอ่อนวอนไหวพิไรว่า
ใช้ตัวข้านี้จะจนค่อนพิไร
อันตัวน้องมลทินหาสิ้นไม่
พบไหนก็เป็นแต่เช่นนั้น
คงคิดคั่นที่หม่อมเป็นแม่นมั่น
คราวนั้นก็ไปอยู่เพราะจำใจ
ยามมีที่เซยเฉยเสียได้
กินผลไม้ต่างข้าวทุกเพรกาย
ก็เพราะหากหม่อมมีซึ่งที่หมาย
เอ็นดูน้องอย่าให้อายเขาอีกเลย
เหมือนลืมน้องหลงเลื่อนทำเชื่อนเฉย
เงยหน้าเถิดจะเล่าอย่าเฝ้าแค้น
ต้องกลืนกล้ำโศกเศร้านั้นเหลือแสน
มันดูแคลนว่าพี่นี้ยากยับ
คิดจะหนีไปตามเอาเจ้ากลับ
แต่ขยับอยู่จนได้ไปเชียงอินทร์
พอเจ้าไวยเป็นความก็ค้างสิ้น
ไม่เดือดดินเท่าพี่กับวันทอง
เห็นข้ากว่าจะได้มาร่วมห้อง
จึงให้ลูกรับน้องมาร่วมเรือน
จะพุ่มพักเหมือนเมื่ออยู่ในกลางเถื่อน
เจ้าเพื่อนเสนหาจงอาลัย
จะคุมโกรธคุมแค้นไปถึงไหน
อย่าตัดไมตรีจริงให้ตรอมตาย
ประคองยกของสำคัญมันหมาย
ขอสบายสักหนอยอย่าโกรธา
ไม่ตัดใจให้ตรอมเสนาหา
หม่อมอย่าว่าเลยว่าคุณไม่คิด
น้องนี้กลัวบาปทัณฑ์เมื่อดับจิต

หญิงเดียวชายครองเป็นสองมิตร
คราวนั้นเมื่อตามไปกลางป่า
ขณะความงามหน้าดังเทียนชัย
เจ้าพलयงามตามรับเอากลับมา
กำเร็บใจด้วยเจ้าไวยกำลังฮึก
มิใช่หนุ่มดอกออย่ากลุ้มกำเร็บรัก
ถ้ารักน้องปองปิดให้มืดอวย
ไปเพ็ดทูลเสียให้ทูลกระหม่อมแจ้ง
ไม่พัววอนดอกจะนอนอยู่ด้วยกัน

นิจจาใจเจ้าจะให้พี่เจ็บจิต
เกรงผิดคิดบาปจึงหลาบกลัว
อื่นไกลไหนพี่จะละเล่า
เสียแรงมาว่าวอนจงผ่อนตาม
ว่าพลางคลึงเกล้าเข้าแนบข้าง
กายกอดสอดเกี่ยวพัลวัน
พลิกผลักชักชวนให้ชื่นซิด
สยดสยองพองเสียวสยงใจ
แมลงภู่เฝ้าเกล้าไม่ในไพรชู้
บันดาลคงคาทิพย์กระปริบกระปรอย
อสนี่ครั้นครั้นสนั่นก้อง
กระเซ็นรอบขอบสระสมุทรไท
ครั้นเวลาตีกักัดตังตึงเย็บ
พระพายโซยเสาวรสขจร
ดุเหว่าเร้าเสียงสำเนียงก้อง
วันทองน้องนอนสนิททรง
ฝันว่าพลัดไปในไพรเลื่อน
ลดเลี้ยวเที่ยวหลงในดงรัง
ทั้งสองมองหมอบอยู่ริมทาง
โตดตะครุบคาบคั่นในทันที
สิ้นฝันครั้นตื่นตกประหม่า
เล่าความบอกผัวด้วยกลัวภัย

ถ้ามิปลิดเสียให้เปลื้องไม่ตามใจ
หน้าดำเป็นหนึ่งทามินหม้อไหม้
เขาจุดไปเหมือนลงทะเลลึก
ที่นี้หน้าจะดำเป็นน้ำหมึก
จะพาแม่ตกลูกให้จำตาย
เอาความผิดคิดหักให้เหือดหาย
ฉันทกลับกลายแล้วหม่อมจงพาดฟัน
น้องจะแต่งบายศรีไว้เชิญขวัญ
ไม่เช่นนั้นฉันไม่เลยจะเคยตัว
ดังเอากฤษณะกริดในอกผัว
พี่นี้ชั่วเพราะหมิ่นประมาทความ
นี่เจ้าว่าดอกจะยังไว้ฟังห้าม
อย่าหวงห้ามเสนาหาให้ชั่ววัน
จูบพลางทางปลอบประโลมขวัญ
วันทองกันก็ไม่ได้ไม่ตามใจ
เป็นอนบิตแบ่งรักหาร่วมไม่
พระพายพัดมาลัยตลบลอย
ไม่เบิกบานก้านกลัดเกสรสร้อย
พรมพริ้วทอ้งฟ้านภาลัย
น้ำฟ้าหาต้องดอกไม้ไม่
หวิวใจแล้วก็หลับกับเตียงนอน
ใบไม้แห้งแกร่งเกรียบระรุ่มร้อน
พระจันทร์แจ่มแจ้งกระจ่างดวง
ระฆังฆ้องขานแข่งในวังหลวง
จิตง่วงระงับสู่ภวังค์
เลื่อนเปื้อนไม่รู้ที่จะกลับหลัง
ยังมีพยัคฆ์ร้ายมาราวี
พอนางตื่นปามาถึงที่
แล้วอุคคร่ำพาริไปในไพร
หวีดผวาอกผัวสะอื้นไห้
ประหลาดใจน้องฝันพรันอุรา

ได้แต่ยงเสียนงูกักกก
ยิ่งหวาดหวั่นพรันตัวกลัวมรณา
ครานั้นขุนแผนแสนสนิท
ครั้งนี้จะมีอันตราย
พิเคราะห์ดูทั้งยามอัธกาล
มิรู้ที่จะแกล้งแจ้งกิจจา
จึงแก่งเพทุบายทำนายไป
เพราะวิตกหมกไหม้จึงได้เป็น
พรุ่งนี้พี่จะแก้เสนียดฝัน
มิให้เกิดราศีกลิยุค

ครั้นว่ารุ่งสางสว่างฟ้า
จะกล่าวถึงพระองค์ผู้ทรงชัย
พร้อมด้วยพระกำนัลนักสนม
ประจำตั้งเครื่องอาณอยู่งานพัด
แสนถ้อยใครจะถ้อยเหมือนมันบ้าง
เวียนแต่เป็นถ้อยความไม่ข้ามคืน
คราวนั้นพ้องกันด้วยวันทอง
ดำริพลางทางเสด็จยาตรา
พระสูตรรูดกร่างกระจ่างองค์
ทั้งหน้าหลังเบียดเสียดเหยียดยัด
ทอดพระเนตรมาเห็นขุนช้างเฝ้า
พระหมื่นศรีถวายพลันในทันใด
พอทรงจบแจ้งพระทัยในข้อหา
มันเคี้ยวเชียวทำเป็นอย่างไรกัน
ราวกับไม่มีหญิงเฝ้าชิงกัน
รูปอ้ายช้างชั่วช้าตาแบ่งแบว
ใครจะเอาเป็นผัวเขากลับอาย
คราวนั้นเป็นความกุฎามซัก
วันทองกุสีให้กับไอ้แผน
จมีนศรีไปเอาตัวมันมาพลัน
ฝ่ายพระหมื่นศรีได้รับสั่ง
สั่งเวรกรรมวังในทันใด

แมลงมุ่มพุ่มอกที่ริมฝา
ดังวิญญาณนางจะพรากไปจากกาย
ฟังความตามนิมิตก็ใจหาย
ฝันร้ายสาหัสตัดตำรา
ก็บันดาลฤกษ์แรงเป็นหนักหนา
กอดเมียเม็นหน้าน้ำตากระเด็น
ฝันอย่างนี้มีไซ้จะเกิดเชิญ
เนื้อเย็นอยู่กับผัวอย่ากลัวทุกข์
แล้วทำมิ่งสิ่งขวัญให้เป็นสุข
อย่าเป็นทุกข์เลยเจ้าจงเบาใจ
สุริยาแยมเยียมเหลียมไศล
เนาในพระที่นั่งบัลลังก์รัตน
หมอบประนมเฝ้าแทนแน่นขนัด
ทรงเคืองขัดขุนช้างแต่กลางคืน
ทุกอย่างที่จะชั่วอ้ายหัวสิ้น
น้ำเย็นยังไม่ถึงยังดิงมา
นี่มันพ้องใครอีกอ้ายชาติข้า
ออกมาพระที่นั่งจักรพรรดิ
ขุนนางกราบราบลงเป็นขนัด
หมอบออดัดกันเป็นหลั่นไป
เออใครเอาพ้องมันไปไว้ไหน
รับไว้คลีทอดพระเนตรพลัน
ก็โกรธาเคืองขุนหุนหัน
อิวันทองคนเดียวไม่รู้แล้ว
ฤอิวันทองนั้นมันมีแก้ว
ไม่เห็นแววที่ว่ามันจะรัก
หัวทุเหมือนควายที่ตกปลัก
ตกหนักอยู่กับเฒ่าศรีประจัน
โยเล่นมาอยู่กับอ้ายช้างนั้น
ทั้งวันทองขุนแผนอ้ายหมื่นไว
ถอยหลังออกมาไม่เข้าได้
ตำรวจในวังตะบึงมาถึงพลัน

ขึ้นไปบนเรือนพระหมื่นไวย
ขุนช้างฟ้องร้องฎีกาพระทรวงธรรม์
ครานั้นวันทองเจ้าพลายงาม
ขุนแผนเรียกวันทองเข้าห้องใน
สี่ซี้สี่ปากกินหมากเวท
น้ำมันพรายน้ำมันจันทน์สรเสกปน
แล้วทำผงอิทธิเจเข้าเจิมพักตร์
เสกกระแจะจวงจันทน์น้ำมันทา
ครานั้นทองประศรีผู้มารดา
เด็กเอ๋ยวิ่งตามมาไวไว
พลายชุมพลกอดก้นทองประศรี
ลูกขึ้นโขยงไถ่ไถ่คลาน
ครั้นถึงยังอยู่ประตู่วัง
ขุนแผนวันทองพระหมื่นไวย
ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช
เห็นสามราเข้ามาอัญชลี
ด้วยเดชพระเวทวิเศษประสิทธิ
ตรัสถามอย่างความราษฎร
เมื่อมีกลับมาแต่ป่าใหญ่
ครั้นกูขัดใจให้จำจง
ทำไมไม่อยู่กับยายแผน
เดิมมีรักยายแผนเล่นตามไป
อยู่กับยายข้างไม่อยู่ได้
ดุษฎีใหม่ย้ายเก่าเฝ้าเปลี่ยนตัว
ครานั้นวันทองได้รับสั่ง
หัวสยองพองพริ้นทันที
ขอเดชละอองธุลีบาท
เมื่อกระหม่อมฉันมาแต่อารัญ
ครั้นอยู่มาขุนแผนต้องจำจง
อยู่ที่เคหาหน้าวัดตะไกร
มีรับสั่งโปรดปรานประทานให้
ย้อยดุดคร่าทำสามานย์

แจ้งข้อรับสั่งไปขมิขมัน
ให้หาทั้งสามท่านนั้นเข้าไป
ได้ฟังความคร้ามครันหวั่นไหว
ไม่ไวใจจึงเสกด้วยเวทมนตร์
ซึ่งวิเศษสารพัดแก้ขัดสน
เคยคุ้มขังบังตนแต่ไรมา
คนเห็นคนทักรักทุกหน้า
เสร็จแล้วก็พาวันทองไป
ครั้นได้แจ้งกิจจาไม่นิ่งได้
ลงบันไดงนกตกนอกชาน
กุมิไซข้างซีกดอกลูกหลาน
ชมชานโสกฮากอ้าปากไป
ผู้รับสั่งเร่งรัดไม่หยุดได้
เข้าไปเฝ้าองค์พระภูมิ
ปิ่นปักนักรบเครื่องศรี
พระปรานีเหมือนลูกในอุทร
เผอิญคิดรักใคร่พระทัยอ่อน
ฮ้ายเฮี้ยคุกก่อนอิวันทอง
กุสียให้อายแผนประสมสอง
ตัวของมีงไปอยู่แห่งไร
เล่นไปอยู่กับยายข้างใหม่
ครั้นยกให้สัดันกลับเล่นตัว
เกิดรังเกียจเกลียดใจด้วยซังหัว
ตกว่าชั่วแล้วมีงไม่ไยดี
ละล้าละลังประนมก้มเกศี
ทูลคดีพระองค์ผู้ทรงธรรม์
องค์พระวิราชราชรังสรรค์
ครั้งนั้นโปรดประทานขุนแผนไป
กระหม่อมฉันมีท้องนั้นเติบโตใหญ่
ขุนช้างไปบอกว่าพระโองการ
กระหม่อมฉันไม่ไปก็หักทนาย
เพื่อนบ้านจะช่วยก็สุดคิด

ด้วยขุนช้างอ้างว่ารับสั่งให้
จนใจจะมีไปก็สุดฤทธิ์
ครานั้นพระองค์ผู้ทรงภพ
มีพระสิงหนาททวดมา
ตกว่ากูหาเป็นเจ้าชีวิตไม่
เป็นไม่มีอาญาสิทธิ์คิดดิงโดน
เลี้ยงมีงไม่ได้อายใจร้าย
แล้วกลับความถามข้างวันทองพลัน
ก็ช้านานได้ประมาณสิบแปดปี
นี่มีงหนีมันมาแถวว่าไร
วันทองฟังถามให้คร้ามครัน
ขอเดชพระองค์ทรงศักดิ์ดา
ครั้งนี้จมีนไวยนั้นไปปรับ
มิใช่ย่อนยอกทำนอกใจ
แต่มานั้นเวลาสักสองยาม
ขอพระองค์จงทรงพระปรานี
ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช
อายหมื่นไวยทำใจหงักร
จะปรึกษาตราสินให้ไม่ได้
ถ้าฉวยเกิดฆ่าฟันกันล้มตาย
อิวันทองกูให้อายแผนไป
ดุดมันขึ้นข้างอ้างถึงกู
ขอบบให้สลบลงกับที่
มะพร้าวห้าวยัดปากให้สาใจ
มีงถือว่าอิวันทองเป็นแม่ตัว
ไปปรับไยไม่ไปในกลางวัน
มันเหมือนวัวเคยขาม้าเคยขี่
ยายข้างมันก็ฟ้องเป็นสองนัย
เป็นราศีข้อผิดมิติตตัว
ถ้ายายไวยอยากจะได้แม่มา
อัยการศาลโรงก็มีอยู่

ใครจะขัดขึ้นไว้ก็กลัวผิด
ชีวิตอยู่ได้พระบาท
ฟังจบกริ้วขุนช้างเป็นหนักหนา
อ้ายบ้าเยอหยิ่งอ้ายลิงโลน
มีงถือใจว่าเป็นเจ้าที่โรงโขน
เที่ยวทำโจรใจคนองจองทองครัน
ชอบแต่เขี่ยนสองหาวตลอดสัน
เออเมื่อมันดุดคร่าพามึงไป
ครั้งนี้ทำไมมีงจึงมาได้
กว่าใครไปปรับเอามีงมา
บังคมคลประนมก้มเกศา
พระอาญาเป็นพันล้านเกล้าไป
กระหม่อมฉันจึงกลับคืนมาได้
ขุนแผนก็มีได้ประเวณี
ขุนช้างจึงหาความว่าหลบหนี
ชีวิตอยู่ได้พระบาท
ฟังเหตุขุนเคืองเป็นหนักหนา
ตกว่าบ้านเมืองไม่มีนาย
จึงทำตามน้ำใจเองง่ายง่าย
อันตรายไพร่เมืองก็เคืองกู
ยายข้างบังอาจใจทำจู้
ตะคอกขูอิวันทองให้ตกใจ
เขี่ยนตีเสียให้ยับไม่นับได้
อ้ายหมื่นไวยก็โทษถึงฉกรรจ์
ไม่เกรงกลัวไว้ว่าทำไมหนัธ
ยายแผนพ่อนั้นก็เป็นใจ
ถึงบอกกว่าตีหาเชื่อไม่
ว่าอ้ายไวยลักแม่ให้บิดา
หมองมัวมลทินอยู่หนักหนา
ชวนพ่อฟ้องหาเอาเป็นไร
กว่ากูตัดสินให้ไม่ได้

ชอบทวนด้วยลวดให้ปวดไป
มันเกิดเหตุทั้งนี้ก็เพราะหญิง
จำจะตัดรากใหญ่ให้หล่นพรุ
อีวันทองตัวมันเหมือนรากแก้ว
ใครจะควรสุมอยู่กลมเกลียว
เฮ้ยอีวันทองว่าอะไร
อย่าพะวังกังขาเป็นราศี
ถ้ารักใหม่ก็ไปอยู่กับอ้ายข้าง
อย่าเวียนวนไปให้คนมันหมิ่นแคลน

ครานั้นวันทองฟังรับสั่ง
ครั้นจะทูลกลัวพระราชอาญา
พระหมื่นไวยใช้ไปให้แม่ว่า
วันทองหมองจิตคิดเวียนวน
ครานั้นพระองค์ทรงธรณินทร์
พระตรัสความถามซักไปทันใด
จะรักซู้ซึงผัวมึงกลัวอา
ตามใจกูจะให้ดังวาจา

นางวันทองรับพระราชโองการ
อกุศลดลมาให้หัวใจ
คิดคะเนถึงทะเลานอก
ให้อุจจ้ออดอันตันอร่า
จะว่ารักขุนช้างกระไรได้
รักพ่อลูกห่วงดังดวงชีวิต
อย่าเลยจะทูลเป็นกลางไว้
คิดแล้วเท่านั้นมิทันนาน
ความรักขุนแผนก็แสนรัก
สู้ลำบากบุกป่ามาด้วยกัน
ขุนช้างแต่อยู่ด้วยกันมา
เงินทองกองไว้มิให้ใคร
จมีนไวยเล่าก็เลือดที่ในอก
ทูลพลาถ้วนางระเริ่มร้าว

ปรับใหม่ให้เท่ากันชายชู้
จึงหึงหวงช่วงชิงยั้งอยู่
ให้ลูกดอกตกอยู่แต่กิ่งเดียว
ถ้าตัดโคนขาดแล้วก็ใบเหี่ยว
ให้เด็ดเดี่ยวรู้กันแต่วันนี้
มึงตั้งใจปลดปลงให้ตรงที่
เพราะมึงมีผัวสองกูดองแค้น
ถ้ารักเก่าเข้าข้างอ้ายขุนแผน
ถ้าแม่นมึงรักไหนให้ว่ามา
ให้ละล้าละลังเป็นหนักหนา
ขุนช้างแลดูต่ายก็ควั่น
บู้ปากตรงบิดาเป็นหลายหน
เป็นจนใจนิ่งอยู่ไม่ทูลไป
หาไดยินวันทองทูลขึ้นไม่
ถามึงไม่รักใครให้ว่ามา
จะอยู่ด้วยลูกชายก็ไม่ว่า
แต่นี้เบื่องหน้าขาดเด็ดไป
ให้บันดาลบังจิตหาคิดไม่
ด้วยสิ้นในอายุที่เกิดมา
ดังตัวตลกพระสุเมรุภูผา
เกรงผิดกายหน้าก็สุดคิด
ที่จริงใจมิได้รักแต่สักหนิด
แม่นทูลผิดจะพิโรธไม่โปรดปราน
ตามพระทัยท้าวจะแยกให้แตกฉาน
นางกัมกรานแล้วก็ทูลไปฉับพลัน
ด้วยร่วมยากมานักไม่เคยฉันท
สารพันอดอมถนอมใจ
คำหนักหาได้ว่าให้เคืองไม่
ข้าไทใช้สอยเหมือนของตัว
ก็หิวยบรักเท่ากันกับผัว
ความกลัวพระอาญาเป็นพันไป

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงภพ
เหมือนดินประสิวปลิวติดกับเปลวไฟ
จะว่ารักข้างไหนไม่ว่าได้
ออกนั้นเข้านี้มีสารอง
จอกแหนแพเสาส่าเผาใหญ่
เหมือนมหาสมุทรสุดซึ้งซึก
อิฐผาหาหามาทุ้มถม
อีสานถ้อยจัญไรใจทมิฬ
รูปงามนามเพราะน้อยไปฤ
แต่ใจสัตว์มันยังมีที่นิยม
มึงนี้ถ้อยยิ่งกว่าถ้อยอ้ายเมือง
ละโมภมากตณหาตาเป็นมัน
ว่าหญิงชั่วผัวยังคราวละคนเดียว
หนักแผ่นดินกูจะอยู่ไย
กูเลี้ยงมึงถึงให้เป็นหัวหมื่น
อ้ายขุนช้างขุนแผนทั้งสองรา
หญิงกาลกิณีอีแพศยา
ที่รูปรวยสวยสมมีถมไป
เร่งเร็วเหวพระยายมราช
อกเอาชวานผ่าอย่าปราณี
เอาใบตองรองไว้ให้หมากิน
พันให้หญิงชายทั้งหลายดู

ฯลฯ

ฟังจบแค้นคั่งดังเพลิงไหม้
ดูดูเป็นได้อีวันทอง
น้ำใจจะประดังเข้าทั้งสอง
ยิ่งกว่าท้องทะเลอันล้าลึก
จะทอดมเท่าไรไม่รู้สีก
น้ำลึกเหลือจะหยั่งกระทั่งดิน
ก็จ่อมจมสูญหายไปหมดสิ้น
ดังเพชรนิลเกิดขึ้นในอาม
ใจไม่เชื่อสมศักดิ์เท่าเส้นผม
สมาคมก็แต่ถึงฤดูมัน
จะเอาเรื่องไม่ได้สักสิ่งสรรพ
สักร้อยพันให้มึงไม่ถึงใจ
หาตามตอมกันเกรียวเหมือนมึงไม่
อ้ายไวยมึงอย่านับว่ามารดา
คนอื่นรู้ว่าแม่ก็ขายหน้า
กูจะหาเมียให้อย่าอาลัย
มันไม่น่าเซยชิดพิสมัย
มึงตัดใจเสียเถิดอีคนนี้
ไปฟันฟาดเสียให้มันเป็นผี
อย่าให้มีโลหิตติดดินกู
ตกดินจะอับรึยากลืออยู่
สั่งเสร็จเสด็จสู่ปราสาทชย

๖ คำศัพท์

คำศัพท์	ความหมาย
กระแจะ	ผงเครื่องหอมต่างๆ ที่ผสมกันสำหรับทาหรือเจิม โดยปกติมีเครื่องประสมคือ ไม้จันทน์ ชะมดเชียง เป็นต้น
กฤษฎีกา	พระราชโองการที่กำหนดเป็นกฎหมาย
ไครมาเทศน์เอาผ้ากุไปไหน	ในที่นี้หมายความว่า ขุนช้างสงสัยว่าใครนิมนต์พระมาบังสุกุล ชักเอาผ้าของตนไป
จวงจันทน์	สัตว์สี่เท้า สองเท้า
จัดบุททวิบาท	เครื่องหอมที่เจือด้วยไม้จวงและไม้จันทน์
จี	เผา
จุลู่	รีเข้าไปตามทาง ถลันเข้าไป โดยปริยายหมายความว่า ดูถูก
ฉาน	ฉัน สรรพนามบุรุษที่ ๑ (จากคำว่า กล้ากระหม่อมฉาน)
ฎีกา	คำร้องทุกข์ที่ยื่นถวายพระเจ้าแผ่นดิน
ตกว่า	ราวกับว่า
ตราสิน	แจ้งความไว้เพื่อเป็นหลักฐาน
ตลอดสัน	ตลอดสันหลัง
ถกเขมร	การนุ่งผ้าหยักขึ้นไปที่พันหัวเข่า บางทีเรียกว่า ชัดเขมร
ทวนด้วยลวด	การเขียนติดด้วยหนังที่มีลักษณะเป็นเส้นยาวๆ
ทักทิน	อ่านว่า ทัก-กะ-ทิน เป็นความเชื่อในตำราโหราศาสตร์ว่า วันชั่วร้าย
ทับ	กระท่อม ในที่นี้คือ กระท่อมที่ขุนแผนอยู่เมื่อครั้งต้องโทษ
น้ำมันพราย	เป็นน้ำมันที่ได้มาจากผีตายโหง ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ทำให้คนรัก
เนื้อ	ร่างกาย ตัว
บโทน	ในที่นี้คือ ตำแหน่งนายเรือ ผู้คอยให้จิงหระสัญญาณให้พายช้า พายเร็ว
บริกรรม	สำรวมใจรำยมนตร์หรือเสกคาถาซ้ำๆ เพื่อให้เกิดความขลังศักดิ์สิทธิ์
บายศรี	เครื่องเชิญขวัญหรือรับขวัญ ทำด้วยใบตอง รูปคล้ายกระทงเป็นชั้นๆ มีขนาดใหญ่เล็กสอปกันขึ้นไปตามลำดับ อาจเป็น ๓ ชั้น ๕ ชั้น ๗ ชั้น หรือ ๙ ชั้น มีเสาบักตรงกลางเป็นแกน มีเครื่องสังเวียงวางอยู่ในบายศรี และมีไข่ขวัญเสียบอยู่บนยอด

คำศัพท์	ความหมาย
ปรนนิบัติวัดถา	คือปรนนิบัติวัดถาก หมายถึง เอาใจใส่คอยปฏิบัติรับใช้
ปรับไหม	ให้ผู้กระทำผิดชำระเงินทดแทนความผิดที่ได้กระทำแก่ผู้เสียหาย หรือบิดามารดา หรือผู้ปกครองของผู้เสียหาย
ผงอิทธิเจ	คือ ผงดินสอ ทำได้โดยการใช้ดินสอพองเขียนลงบนกระดานดำ เมื่อจะเขียนคำใดคำหนึ่ง ก็ต้องว่าการประสมตัวนั้นๆ พร้อมกันไปให้ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ของบาลี พอเขียนเสร็จก็ลบแล้วเก็บผงดินสอไว้ เขียนตัวอื่นต่อไป และลบเก็บผงดินสอไว้อีก ผงที่ได้เรียกว่าผงอิทธิเจ เป็นผงที่นำมาผัดหน้าสำหรับเป็นเสน่ห์ทำให้คนรัก
ผีเสื้อ	ในที่นี้หมายถึง ผีเสื้อสมุทร
มึงถือใจว่าเป็นเจ้าที่โรงโขน	กลอนวรรณคดีสมเด็จพระพันวษাত্রัสบริภาษขุนช้างว่า ขุนช้างคิดว่าพระองค์ทรงเป็นเพียงพระเจ้าแผ่นดินในโรงโขนเรื่องละครกระมัง จึงมิได้เกรงพระราชอาญา ทำอะไรตามอำเภอใจอยู่เสมอ
โมหันธ์	ความมืดมนด้วยความหลง
ย่ำยาม	ตีกลองหรือฆ้องถี่ๆ หลายครั้ง เพื่อบอกเวลาสำหรับเปลี่ยนยาม
ร่วมยาก	ร่วมทุกข์
ร้องเกน	ร้องตะโกนดังๆ
แล่น	วิ่ง
วัวเคยขาม้าเคยขี่	คุ้นเคยกันมาอย่างดี รู้ที่กัน เข้าใจในทำนองของกันและกัน ส่วนนวนนี้ส่วนมากใช้กับคนที่เคยเป็นสามีภรรยา
วางบท	ให้แสดงไปตามบทคือหน้าที่ที่กำหนดให้ ในที่นี้หมายถึง ครั้งหนึ่งสมเด็จพระพันวษาทรงได้เคยตัดสินให้นางวันทองกลับไปอยู่กับขุนแผน
ส่งทุกข์	เข้าส้วม
สะเดาะกลอน	ทำให้กลอนประทุหลุดออกได้ด้วยคาถาอาคม
เสด็จประพาสบัว	ในที่นี้หมายถึง การเสด็จประพาสท้องทุ่งในฤดูน้ำหลากที่มีน้ำเต็มเปี่ยม มีดอกบัวและพันธุ์ไม้ในน้ำงดงาม เป็นฤดูเล่นเรือหรือเล่นดอกสร้อยสักรา

คำศัพท์	ความหมาย
เสาแรกแตกต้นเป็นมลทิน	เสาแรกในที่นี้คือ เสาเรือนที่เป็น “เสาเอก” เป็นเสาต้นที่ถือว่า มีความสำคัญมาก ในการสร้างบ้านต้องขุดหลุมเสาแรกก่อนหลุมอื่น และเมื่อจะยกเสาก็ต้องยกเสาแรกก่อน เสาแรกจะมีลักษณะลำต้นตรง บริสุทธิ ไม่ก่อกอด ไม่มีตา ไม่มีดุ้งแมลงเจาะไช เนื้อไม้ไม่เป็นกาบหยวก ถ้ามีลักษณะผิดปกติเกิดขึ้นที่เสาแรกนี้ ก็เชื่อว่าจะมีสิ่งไม่ดีเกิดขึ้น ในที่นี้ เสาแรกของบ้านขุนช้างแตกแสดงว่าคงจะมีผู้มาทำคุณไสยอย่างใด อย่างหนึ่งไว้
แสงศรี	มาจากคำว่า แสงสุริย์ศรี หมายถึง แสงอาทิตย์
หัวหมื่นมหาดเล็ก	ตำแหน่งข้าราชการมหาดเล็กถัดจากตำแหน่งจางวางลงมา
หินชาติ	มีกำเนิดต่ำ เลวทราม
แหงนถ่อ	ค้ำอยู่
อัฐกาล	ยามแปด วันหนึ่งมี ๘ ยาม ยามหนึ่งมี ๓ ชั่วโมง ยามแปดคือเวลาตั้งแต่ตี ๔ ถึง ๖ โมงเช้า
อัมจันทร์	ในที่นี้หมายถึง ชั้นที่ตั้งเครื่องแก้วซึ่งเป็นของประดับบ้าน
อาถรรพณ์	ของที่ลงเลขยันต์คาถาแล้วฝังไว้ในดิน โดยวิธีใส่กันหลุมเสา เช่น เสาประตูบ้าน สำหรับป้องกันอันตราย เมื่อจมน้ำไวยจะเข้าบ้านขุนช้าง จึงร้ายมนตร์ถอนอาถรรพณ์เสียก่อน เพราะถ้าอาถรรพณ์ของขุนช้างไม่เสื่อม เครื่องรางของขลังรวมทั้งเวทมนตร์คาถาของจมน้ำไวยจะเสื่อม ความศักดิ์สิทธิ์เมื่อผ่านประตูเข้าไป
อุจจ์	คือ อุทัจ แปลว่า ความฟุ้งซ่าน ความประหม่า ขวยเขิน

๗ บทวิเคราะห์

๗.๑ คุณค่าด้านเนื้อหา

๑) **รูปแบบ** กลอนเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา กวีเลือกใช้คำประพันธ์ประเภทกลอนเสภา ซึ่งมีลักษณะเหมือนกลอนสุภาพ กลอนเสภาอาจจะมีบางวรรคที่มีจำนวนคำไม่เท่ากัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเนื้อความหรือกระบวนกลอนและจังหวะในการขับเสภา ซึ่งกลอนเสภานี้เหมาะที่จะใช้ในการเล่าเรื่องและขับเป็นทำนองลำนำ คือการขับเสภานั่นเอง

๒) องค์ประกอบของเรื่อง จำแนกตามหัวข้อต่างๆ ได้ ดังนี้

๒.๑) **สาระ** เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา เสนอข้อคิดว่าการตกเป็นทาสของอารมณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความรัก ความโกรธ ความหลง ย่อมทำให้มนุษย์ขาดสติกระทำสิ่งต่างๆ โดยไม่คำนึงถึงผลที่ตามมาว่าจะดีหรือร้ายแก่ตนหรือแก่ผู้อื่น เมื่อเกิดความพลั้งพลาดจากการตัดสินใจก็นำไปสู่หายนะได้ เตือนเราให้ครองชีวิตด้วยสติ

หลังจากที่พลายงามหลบขึ้นเรือนขุนช้างแล้วพามารดามายู่ด้วย ก็เกิดเกรงขุนช้างจะเอาผิด วันรุ่งขึ้นจึงให้ปาวใช้ไปบอกว่าตนป่วยอยากดูหน้าแม่ จะขอให้แม่มาอยู่ด้วยสักพัก แล้วจึงจะพาไปส่งกลับ แต่ขุนช้างโกรธถวายฎีกาต่อพระพันวษาพระองค์กล่าวโทษพลายงาม ที่หลบขึ้นเรือนผู้อื่นโดยไม่เกรงกลัวกฎหมาย ทรงสั่งให้นางวันทองเข้าเฝ้า แล้วตรัสถามนางวันทองว่าจะเลือกอยู่กับใคร นางวันทองตกประหม่าไม่อาจตัดสินใจได้เลยยกเรื่องให้พระพันวษาดัดสินใจแทน พระพันวษาเข้าใจว่านางวันทองเลือกไม่ได้เพราะหลายใจ จึงทรงรับสั่งประหารชีวิตนางวันทอง

๒.๒) **โครงเรื่อง** เนื้อเรื่องเป็นเรื่องราวความรักของชายสองคนกับหญิงหนึ่งคน ชายคนหนึ่งเป็นคนรูปงาม มีวิชาอาคมแต่เจ้าชู้ ชายอีกคนหนึ่งเป็นคนหน้าตาอัปลักษณ์แต่มีฐานะร่ำรวย ทั้งสองคนปรารถนาผู้หญิงคนเดียวกันจึงเกิดการแย่งชิง เพราะความรักความใคร่จึงสร้างความทุกข์ใจให้กับทั้งสามคน ปมปัญหาของเรื่องนี้คือ นางผู้นั้นจะตกเป็นของชายใด

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกาเป็นตอนที่สำคัญที่สุดของเรื่อง เพราะเป็นตอนคลี่คลายปมปัญหาว่านางวันทองจะตกเป็นของผู้ใด ระหว่างขุนแผนกับขุนช้าง ตอน ขุนช้างถวายฎีกา เริ่มจากที่พลายงามอยากให้มารดามายู่ด้วย จึงได้หลบขึ้นเรือนขุนช้างแล้วพานางวันทองไปกับตน เมื่อขุนช้างรู้ว่านางวันทองอยู่กับพลายงามก็โกรธมากไปถวายฎีกาพระพันวษา เรื่องได้หักมุมจบลงตรงที่นางวันทองถูกประหารชีวิต นับเป็นเรื่องน่าสลดใจและสร้างความสะเทือนอารมณ์ให้แก่ผู้อ่านเป็นอย่างดี

๒.๓) **ฉากและบรรยากาศ** ฉากที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา คือ สภาพสังคมไทยในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นของชาวบ้าน ชาววัด และชาวจีน ซึ่งผู้แต่งได้บรรยายฉากและบรรยากาศต่างๆ ได้สมจริงสอดคล้องกับเนื้อเรื่อง เช่น เรือนของขุนช้างที่แสดงถึงความร่ำรวย ดังบทประพันธ์

ข้าไทนอนหลับลงทับกัน	สะเดาะกลอนถอนลั่นถึงชั้นสาม
กระจกจากหลากสลั้วับแวมวาม	อร่ามแสงโคมแก้วแววจับตา
ม่านมู่ลี่มีฉากประจักษ์กัน	อัมจันทร์เครื่องแก้วก็หนักหนา
ชมพลงอย่างเอื้องชำเลื่องมา	เปิดมุ้งเห็นหน้าแม่วันทอง

๒.๔) ตัวละคร เสภาขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา ปรากฏบุคลิกลักษณะที่ชัดเจนของตัวละครที่สำคัญ ดังนี้

(๑) นางวันทอง ซึ่งแต่เดิมวันทองเป็นเด็กสาวไร้เดียงสา ไม่ค่อยมีโอกาสตัดสินใจด้วยตนเอง เมื่อเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ที่ผ่านความทุกข์มากมาย นางวันทองมีความสุขรอบคอบ รู้จักยับยั้งชั่งใจ คิดก่อนทำ ดังจะเห็นได้จากตอนที่ขุนแผนเข้ามาหานางในห้องนอนวันทองมิได้ยินยอมที่จะมีความสัมพันธ์นั้นสามีภรรยาที่ขุนแผน และนางยังกล่าวถึงเรื่องควรไม่ควรและเตือนให้ขุนแผนกราบทูลพระพันวษาให้ทรงทราบเรื่องก่อน ดังความว่า

มิใช่หนุ่มดอกอย่าลุ่มกำเริบรัก	เอาความผิดคิดหักให้เหือดหาย
ถ้ารักน้องปองปิดให้มืดอาย	ฉันทกลับกลายแล้วหม่อมจงพาดฟัน
ไปเพ็ดทูลเสียให้ทูลกระหม่อมแจ้ง	น้องจะแต่งบายศรีไว้เชิญขวัญ
ไม่พัวนอนดอกจะนอนอยู่ด้วยกัน	ไม่เช่นนั้นฉันไม่เลยจะเคยตัว

(๒) พลายงาม พลายงามเป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้ขุนช้างถวายฎีกาซึ่งส่งผลให้นางวันทองถูกประหารชีวิตในที่สุด พลายงามเป็นผู้ที่ใช้อารมณ์เหนือเหตุผล กระทำทุกอย่างเพื่อตอบสนองความต้องการของตนโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องเหมาะสม ดังเช่น ตอนที่พลายงามขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อบังคับพาตัวนางวันทองไป นางวันทองห้ามปรามและเตือนสติแต่พลายงามไม่ยอมฟังเหตุผล กลับยิ่งแสดงอารมณ์โกรธจนถึงกับจะตัดศีรษะนางวันทองหากไม่ยอมไปกับตน ดังความว่า

ครานั้นจึงโฉมเจ้าพลายงาม	ฟังความเห็นแม่หาไปไม่
คิดบายเบี่ยงเลี้ยวเลี้ยวเบี้ยวบิดไป	เพราะรักอายขุนช้างกว่าบิดา
จึงว่าอนิจจาลูกมารับ	แม้อย่างกลับทาดทานเป็นหนักหนา
เหมือนไม่มีรักใคร่ในลูกยา	อุตส่าห์มารับแล้วยังมีไป
เสียแรงเป็นลูกผู้ชายไม่อายเพื่อน	จะพาแม่ไปเรือนให้จงได้
แม้มีไปให้งามก็ตามใจ	จะบาปกรรมอย่างไรก็ตามที
จะตัดเอาศีรษะของแม่ไป	ทั้งแต่ตัวไว้ให้อยู่นี้
เมื่อย่าเจรจาให้เข้าใจ	จวนแจ้งแสงศรีจะรีบไป

(๓) ขุนช้าง นอกจากขุนช้างจะมีรูปร่างและหน้าตาไม่น่าพึงใจแก่ผู้พบเห็นแล้วจิตใจยังโหดร้าย คับแคบ สิ่งที่ทำให้ขุนช้างมีดีอยู่บ้างคือ ความรักเดียวใจเดียวที่มีให้นางวันทอง แต่ความรักของขุนช้างเป็นความรักที่เห็นแก่ตัว คิดเอาแต่ได้ หวังครอบครองเป็นเจ้าของโดย

ไม่คำนึงถึงความถูกต้องเหมาะสม แม้นางวันทองจะมีสามีแล้ว ขุนช้างก็ยังทำทุกวิถีทางให้ได้นางมาครอบครอง ครั้นถูกแย่งนางไปขุนช้างก็โกรธแค้น ขุนช้างจึงเป็นตัวละครที่ตกเป็นทาสของความรักและความโกรธแค้นตลอดเวลา สามารถสร้างความทุกข์ให้กับทุกคนที่เกี่ยวข้องไม่ว่าวันแม้กระทั่งนางวันทองซึ่งเป็นหญิงที่ขุนช้างรัก ความรักและความแค้นของขุนช้างปรากฏให้เห็นชัดตอนที่ขุนช้างทราบว่านางวันทองหายไปจากเรือน ขุนช้างทั้งรักและแค้นจึงประณามนางวันทองดังความว่า

ครานั้นขุนช้างฟังบ่าวบอก	เหว้อออกโสมล้านกบาลใส
คิดคิดให้แค้นแสนเจ็บใจ	ช่างทำได้ต่างทุกอย่างจริง
สองหนสามหนกันแต่หนี	พลั้งทีลงไม่รอดนางยอดหญิง
คราวนั้นอายขุนแผนมันเง้นชิง	นี่คราวนี้หนีวิ่งไปตามใคร
ไม่คิดว่าจะเป็นเห็นว่แก่	ยังสาระแนหลบลี้หนีไปไหน
เอาเถิดเป็นไรก็เป็นไป	ไม่เอากลับมาได้มิใช่กู

(๔) ขุนแผน เป็นผู้เก่งกล้าในวิชาอาคม มีความกล้าหาญและจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ แต่ขุนแผนก็เป็นชายเจ้าชู้มีภรรยาหลายคน จากตอน ขุนช้างถวายฎีกา เห็นได้ว่าทั้งที่นางแก้วกิริยากับนางลาวทองอยู่ด้วย ขุนแผนก็ยังลอบเข้าห้องหานางวันทอง โดยไม่คำนึงถึงผลที่จะตามมาภายหลัง ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่แสดงให้เห็นว่าขุนแผนมักทำอะไรตามใจตนเอง ดังบทประพันธ์

นางแก้วลาวทองทั้งสองหลับ	ขุนแผนกลับผวาตื่นตื่นขึ้นจากที่
พระจันทร์จระแง่มกระจ่างดี	พระพายพัดมาลีตลบไป
คิดคะนึ่งถึงมิตรแต่ก่อนเก่า	นิจจาเจ้าเหินห่างร้างพิสมัย
ถึงสองครั้งตั้งแต่พรางจากไฟไป	ดังเดือดใจจากร่างก็ราวกัน
กูก็ชั่วมักรักแต่สองนาง	ละวางให้วันทองน้องโศกศัลย์
เมื่อได้เคียงหมอนก็โปรดครัน	จะเพ็ดทูลคราวนั้นก็คล่องใจ
สารพัดที่จะว่าได้ทุกอย่าง	อายขุนช้างไหนจะได้จะตอบได้
ไม่ควรเลยเฉยมาไม่อาลัย	บัดนี้เล่าเจ้าไวโยไปรับมา
จำกูจะไปสู่สวาทน้อง	เจ้าวันทองจะคอยละห้อยหา
คิดพลางจัดแจงแต่งกายา	น้ำอบทาหอมฟุ้งจรุงใจ
ออกจากห้องย่องเดินดำเนินมา	ถึงเรือนลูกยาหาข้าไม่
เข้าห้องวันทองในทันใด	เห็นนางหลับไหลนิ่งนิทรา

๒.๕) กลวิธีการแต่ง กวีมีกลวิธีในการนำเสนอเรื่องราวผ่านตัวละครโดยการเล่าด้วยถ้อยคำภาษาที่ไพเราะงดงาม ทั้งการใช้คำที่ทำให้เห็นภาพและการใช้ความเปรียบสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนไทยสมัยก่อน สภาพความเป็นอยู่ การพิพากษาคดีรวมถึงการตัดสินประหารชีวิต กวีถ่ายทอดเรื่องราวได้สมจริงน่าประทับใจและชวนติดตาม ดังบทประพันธ์

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงภพ	ฟังจบแค้นคั่งดังเพลิงไหม้
เหมือนดินประสิวปลิวติดกับเปลวไฟ	ดูคู่เป็นได้อ้วนทอง
จะวาร์กข้างไหนไม่ว่าได้	น้ำใจจะประดังเข้าทั้งสอง
ออกนั้นเข้านี้มีสารอง	ยิ่งกว่าท้อทะเลอันล้ำลึก
จอกแหนแพเสาสำเภาใหญ่	จะทอดดมเท่าไรไม่รู้ลึก
เหมือนมหาสมุทรสุดซึ้งซึก	น้ำลึกเหลือจะหยั่งกระทั่งดิน
อิฐมหาหาบมาทุ้มถม	ก็จ่อมจมสูญหายไปหมดสิ้น
อี่แสนถ่อยจัญไรใจทมิฬ	ดังเพชรนิลเกิดขึ้นในอวาม
รูปงามนามเพราะน้อยไปฤ	ใจไม่ซื่อสมศักดิ์เท่าเส้นผม
แต่ใจสัตว์มันยังมีที่นิยม	สมาคมก็แต่ถึงฤดูมัน
มึงนี้ถ่อยยิ่งกว่าถ่อยอี้ยายเมือง	จะเอาเรื่องไม่ได้สักสิ่งสรรพ

๓.๒ คุณค่าด้านวรรณศิลป์

การพิจารณาคุณค่าด้านวรรณศิลป์ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา ใช้กลอนเสปามาเล่าเรื่องนับว่าเหมาะสมกับเนื้อเรื่องมาก เพราะเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีลักษณะเป็นนิทาน ความงามในด้านร้อยกรองจึงมีอยู่มากทั้งความไพเราะลึกซึ้งกินใจ ดังนี้

๑) การสรรคำ กวีเลือกใช้คำในลักษณะต่างๆ เพื่อให้เกิดความไพเราะ สื่อความคิดความรู้สึก และอารมณ์ได้ ดังนี้

๑.๑) การเลือกใช้คำได้ถูกต้องตรงตามความหมายที่ต้องการ กวีเลือกใช้คำไวพจน์ได้ถูกต้องตรงตามความหมายที่ต้องการ การใช้คำไวพจน์แสดงให้เห็นสติปัญญาของกวีที่เลือกใช้คำได้หลากหลายโดยไม่เสียความ และทำให้บทประพันธ์มีสัมผัสคล้องจองเกิดความไพเราะ เช่น

อัดอึดฮึดฮัดด้วยขัดใจ	เมื่อไรตะวันจะลับหล้า
เข้าห้องหวนละห้อยคอยเวลา	จนสุริยาเลี้ยวลับเมรุไกร

จากบทประพันธ์คำว่า ตะวันและสุริยา หมายถึง พระอาทิตย์ ถือว่ากวีเลือกใช้คำได้หลากหลายเหมาะกับบริบท

๑.๒) การเลือกใช้คำที่เหมาะสมแก่นื้อเรื่องและฐานะของบุคคลในเรื่อง เช่น

จะกล่าวถึงพระองค์ผู้ทรงเดช	เสด็จขึ้นนิเวศน์พอจวนค่ำ
ฝิพายรายเล่มมาเต็มลำ	เรือประจำแห่นแ่นั่งแข่งแข่งมา
พอเรือพระที่นั่งประทับที่	ขุนช้างก็รีลงตีนท่า
ลอยคอชูหนังสือดื้อเข้ามา	ผูกโผล่โง้งหน้ายึดแคมเรือ

กวีเลือกใช้คำเหมาะสมกับฐานะของบุคคล ได้แก่ คำว่า พระองค์ผู้ทรงเดช เสด็จขึ้นนิเวศน์ เรือพระที่นั่ง ประทับ ใช้กับพระมหากษัตริย์ ส่วนคำว่า รี ตีนท่า ลอยคอ ชู ผูกโผล่ โง้งหน้า จะใช้กับขุนช้าง

ยายจันจันงกยกมือไหว	น่านพ่จะไปไหนพ่อขุนหัว
ไม่นุ่งผ่อนนุ่งผ้าดูน่ากลัว	ขุนช้างมองดูตัวก็ตกใจ

กวีเลือกใช้คำเหมาะสมแก่นื้อเรื่องเกี่ยวกับบ่าวที่ตกใจยกมือไหวแล้วบอกขุนช้างว่าจะไปไหนทำไมไม่นุ่งผ้า ขุนช้างดูตัวเองก็ตกใจเช่นกัน

๑.๓) การเลือกใช้คำได้เหมาะสมแก่ลักษณะคำประพันธ์ คำประพันธ์เรื่องขุนช้างขุนแผน คือกลอนเสภาที่ใช้ขับเสภาในงานมงคล เนื้อเรื่องแม้จะมีขนาดยาวแต่ก็ใช้คำง่ายๆ ส่วนใหญ่เป็นคำไทยแท้ ผู้อ่านหรือผู้ฟังสามารถเข้าใจคำที่กวีใช้ได้โดยไม่ต้องตีความหมายอย่างลึกซึ้ง เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนจึงได้รับความนิยมมาจนถึงปัจจุบัน นับว่ากวีเลือกใช้คำได้เหมาะสมแก่ลักษณะของคำประพันธ์ เช่น

แม่เลี้ยงลูกมาถึงเจ็ดขวบ	เคราะห์ประจวบจากแม่หาเห็นไม่
จะคิดถึงลูกบ้างทุกอย่างไร	ฤหาไม่ใจแม่ไม่คิดเลย
ถ้าคิดเห็นเอ็นดูว่าลูกเต้า	แม่ทูนเกล้าไปเรือนอย่าเชื่อนเฉย
ให้ลูกคลายอารมณ์ได้ชมเชย	เหมือนเมื่อครั้งแม่เคยเลี้ยงลูกมา

จากบทประพันธ์ข้างต้นเป็นตอนที่พลายงามขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อพาแม่มาอยู่ด้วย จึงได้พยายามพูดโน้มน้าวให้แม่เห็นใจกลับมาอยู่ด้วยกัน หลังจากต้องจากกันเมื่อพลายงามอายุเพียงเจ็ดขวบ

บอกว่าเราจับไข้มาหลายวัน
เมื่อคืนนี้ไข้มีอันเป็นมา

เกรงแม่จะไม่ทันมาเห็นหน้า
เราใช้คนไปหาแม่วันทอง

จากบทประพันธ์ข้างต้นกวีใช้คำง่ายๆ เล่าเรื่องโดยไม่ต้องตีความหมายก็เข้าใจถึงเรื่อง
ได้ว่า พลายงามให้คนไปบอกขุนช้างเพื่อไม่ให้ขุนช้างโกรธและเป็นความกัน ว่าพลายงามจับไข้
มาหลายวัน กลัวว่าแม่จะไม่ทันมาดูใจจึงใช้คนให้ไปหาแม่วันทอง

๑.๔) การเลือกใช้คำโดยคำนึงถึงเสียง ดังนี้

(๑) **การเล่นคำ** กวีนำคำคำเดียวมาใช้ในที่ใกล้ๆ กัน เพื่อที่จะย้ำความหมายของ
เนื้อความให้หนักแน่นมากขึ้น เช่น

วันนั้นแพ้ภูเมื่อดำน้า
แสนแค้นด้วยมารดาอย่าปราณี
แค้นแม่จำจะแก้ให้หายแค้น
หมายจิตคิดจะให้นันบรรลัย

ก็กริ้วซ้ำจะฆ่าให้เป็นผี
ให้ไปขอชีวิตขุนช้างไว้
ไม่ทดแทนอายขุนช้างบ้างไม่ได้
ไม่สนใจจำเพาะเคราะห์มันดี

กวีเล่นคำว่า แค้น เพื่อจะเน้นความหมายให้เห็นว่าพลายงามคิดเคืองแค้นขุนช้าง
อยู่ตลอดเวลา และเป็นความแค้นที่ฝังใจ

(๒) **การเล่นเสียงสัมผัส** คือ การสรุคำให้มีสัมผัสเสียง เพื่อให้เกิดทำนองที่
ไพเราะน่าฟังและแสดงให้เห็นความสามารถของกวี ซึ่งมีทั้งการเล่นเสียงพยัญชนะและเสียงสระ เช่น

เงียบสัตว์จับทุบทวิบาท
น้ำค้างตกกระเซ็นเย็นเยือกใจ
ได้ยินเสียงข้องย่าประจักษ์
คะเนนับย่ายามได้สามครา

ดาวดาษเดือนสว่างกระจ่างใจ
สัจเสียงคนใครไม่พูดจา
ลอยลมล่องดังถึงเคหา
ดูเวลาปลอดหว่างทักทิน

สัมผัสสระ ได้แก่ สัตว์ - จัตว(บท), สว่าง - กระจ่าง, เซ็น - เย็น,
ใคร - ไม่, ย่า - จำ, ยาม - สาม

สัมผัสพยัญชนะ ได้แก่ (จัตว)บท - (ทวิ)บาท, ดาว - ดาษ - เดือน,
เย็น - เยือก, ส(จัตว) - เสียง, คน - ใคร,
ลอย - ลม - ล่อง, (คะ)เน - นับ, ย่า - ยาม

๒) การใช้โวหาร คือ การใช้ถ้อยคำอย่างมีชั้นเชิงในการเขียน เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจและรับรู้

อารมณ์ความรู้สึก ความคิด ประสบการณ์ หรือเรื่องที่เกิดจากจินตนาการได้ตรงตามจุดมุ่งหมาย
ของกวี ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา มีการใช้โวหารที่ก่อให้เกิดอารมณ์
สะท้อนใจหลายอารมณ์ กวีใช้โวหารต่างๆ ถ่ายทอดอารมณ์ของตัวละครทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจ
เนื้อเรื่องได้เป็นอย่างดี

๒.๑) **อุปมาโวหาร** เป็นการใช้ถ้อยคำแสดงการเปรียบเทียบอย่างมีชั้นเชิง โดยการนำ
สิ่งที่คล้ายคลึงกันมาเปรียบเทียบ ดังเหตุการณ์ตอนที่พลายงามขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อพานางวันทอง
มาอยู่บ้านกับตน พลายงามได้กล่าวเปรียบเทียบนางวันทองกับขุนช้างว่าไม่มีความเหมาะสมคู่ควร
กัน ความว่า

มาอยู่ไยกับอายหินชาติ
ดังทองคำทำเลียมปากกะลา
เหมือนแมลงวันอ่อนเกล้าที่เนาข้าว
ดอกมะเดื่อฤจะเจือดอกพะยอม

แสนอุบาทว์ใจจิตริษยา
หน้าตาคล้ายเหมือนมินหม่อมม
มาเกลือกกล้วยพุมมาลย์ที่หวานหอม
ว่านักแม่จะตรอมระกำใจ

พลายงามได้กล่าวเปรียบเทียบการที่นางวันทองอยู่กับขุนช้างว่า เหมือนกับนำสิ่งที่มี
ค่าอย่างทองคำคือนางวันทองมาเลียมปากกะลา ซึ่งกะลาเป็นภาชนะด้อยค่าหมายความว่าความถึงขุนช้าง
นอกจากจะเปรียบขุนช้างว่าด้อยค่าแล้ว ยังเปรียบขุนช้างว่าหน้าตาคล้ายเหมือนแมลงวันอ่อน
ขุนช้างเหมือนแมลงวันที่บินตอมของเน่าเหม็นแล้วมาตอมดอกบัวงามอย่างนางวันทอง และเปรียบเทียบ
ความแตกต่างของขุนช้างกับนางวันทองว่า ขุนช้างเป็นเหมือนดอกมะเดื่อที่ไม่มีกลิ่นและไม่อาจ
ติดกลิ่นหอมจากดอกพะยอมซึ่งหมายถึงนางวันทองได้ ถ้านางวันทองยังอยู่กับขุนช้างก็ต้องเข้าใจ
เพราะความไม่คู่ควรกัน กวีเปรียบเทียบความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างนางวันทองกับขุนช้าง

๒.๒) **บรรยายโวหาร** เป็นกระบวนการแต่งที่มีเนื้อเรื่อง มีบทบาท ดำเนินเรื่องราวใคร
ทำอะไร ทำอย่างไร ที่ไหน และเมื่อไหร่ บรรยายโวหารใช้ในการเล่าเรื่อง เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน
มีลักษณะเล่าเป็นเรื่องยาว จึงใช้บรรยายโวหารในการดำเนินเรื่อง ดังบทประพันธ์

ขอเดชะละออธูลิบาท
เมื่อกระหม่อมฉันมาแต่อารัญ
ครั้นอยู่มาขุนแผนต้องจำจอง
อยู่ที่เคหาหน้าวัดตะไกร

องค์หริรักษ์ราชรังสรรค์
ครั้งนั้นโปรดประทานขุนแผนไป
กระหม่อมฉันมีท้องนั้นเติบโตใหญ่
ขุนช้างไปบอกว่าพระโองการ

มีรับสั่งโปรดปรานประทานให้
ย้อยุดดูดคร่ำทำสำนัญ
ด้วยขุนช้างอ้างว่ารับสั่งให้
จนใจจะมีไปก็สุดฤทธิ์

กระหม่อมฉันไม่ไปก็หักหาญ
เพื่อนบ้านจะช่วยก็สุดคิด
ใครจะขัดขึ้นไว้ก็กลัวผิด
ชีวิตอยู่ได้พระบาท

จากบทประพันธ์เป็นตอนที่พระพันวษาได้รับสั่งถามนางวันทองว่าทำไมไม่ไปอยู่กับขุนช้าง ทั้งที่พระองค์ทรงประทานนางให้ขุนแผน นางวันทองจึงอธิบายเรื่องราวว่า ขุนช้างมาลุดกระชากลากไปโดยอ้างคำสั่งของพระองค์ กวีใช้การบรรยายโวหารช่วยให้ผู้อ่านลำดับเหตุการณ์ได้ดีและเข้าใจเรื่องราวได้ แม้จะเล่าย้อนความในอดีต

๓) การใช้ภาพพจน์ เป็นการใช้กลวิธีการเรียบเรียงถ้อยคำลักษณะคำลักษณะต่างๆ ที่ผู้ประพันธ์ตั้งใจใช้ เพื่อให้เกิดผลทางจินตภาพหรือทำให้เกิดความซาบซึ้งใจได้มากกว่าการเขียนธรรมดา

๓.๑) การใช้ภาพพจน์อุปมา เป็นภาพพจน์ที่ใช้การเปรียบเทียบอธิบายลักษณะของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยสิ่งที่นำมาใช้เป็นความเปรียบนั้นเป็นสิ่งที่รู้จักกันดี นำมาเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นลักษณะใดลักษณะหนึ่งเพียงด้านเดียว และจะมีคำเชื่อมแสดงการเปรียบเทียบไว้อย่างชัดเจน เช่น คล้าย เหมือน ดัง ราว รวากับ ดูจ เปียบปาน เป็นต้น ดังบทประพันธ์

ครานั้นขุนช้างได้ฟังว่า
ดับโมโหโกรธาทำว่าไป

แค้นดังเลือดตาจะหลั่งไหล
เราก็มัวว่าไรสุดแต่ดี

จากบทประพันธ์เป็นตอนที่ซ้ำรับใช้ของจมีนไวยฯ มาบอกขุนช้างว่า ที่นางวันทองหายไป เพราะไปดูแลจมีนไวยฯ ที่ไม่สบายมาก ขุนช้างรู้ทันทีว่าเป็นเรื่องโกหกจึงโกรธมาก กวีเปรียบเทียบให้เห็นว่าขุนช้างทั้งโกรธทั้งแค้นจนเหมือนว่าเลือดจะไหลออกจากตา

๓.๒) การใช้ภาพพจน์อุปลักษณ์ เป็นภาพพจน์ที่ใช้ในการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง คำที่ใช้เปรียบ ได้แก่ คำว่า เป็น คือ เท้า เรียกให้เข้าใจง่ายว่า การเปรียบเทียบดังบทประพันธ์

เจ้าพลายงามตามรับเอากลับมา
กำเรบใจด้วยเจ้าไวยกำลังฮึก

ที่นี้หน้าจะดำเป็นน้ำหมึก
จะพาแม่ตกลูกให้จำตาย

กวีกล่าวถึงตอนที่นางวันทองบอกแก่พลายงามที่มาตามนางไปอยู่ด้วย จะทำให้นางอับอายขายหน้าไม่กล้าพบหน้าใครอีก โดยใช้ภาพพจน์อุปลักษณ์เปรียบหน้าของนางวันทองที่มีความอับอายจนเหมือนคล้ำจนดำเป็นน้ำหมึก ทำให้ผู้อ่านจินตนาการได้ว่าจะอับอายขายหน้าเพียงใด

๔) ลีลาการประพันธ์ กระบวนการแต่งคำประพันธ์ของกวีอย่างมีแบบแผน เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา มีเนื้อความที่พรรณนาได้งดงามอยู่หลายตอน ทั้งนี้เพราะกวีสามารถดำเนินเรื่องได้สมจริงและแทรกสรรพนามคำต่างๆ เข้าถึงอารมณ์ได้เป็นอย่างดี

๔.๑) เสาวรสณี เป็นบทชมความงามที่กวีเลือกใช้ถ้อยคำที่ไพเราะกล่าวถึงความงามจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา มีบทชมความงามของเรือนขุนช้างสั้นๆ ในตอนที่พลายงามขึ้นเรือนขุนช้าง แต่กวีก็เลือกสรรคำได้ไพเราะชวนอ่าน ดังบทประพันธ์

จุดเทียนสะกดข้าวสารปราย
สะเดาะดาลบานเปิดหน้าต่าง
หอมหวนอวลอบบุปผาชาติ
เรณูฟุ้งนจรใจ

ภูตพรายโอดเรือนสะเทือนผาง
ย่างเท้าก้าวขึ้นร้านดอกไม้
เบิกบานก้านกลาดกิ่งไผ่
ย่างเท้าก้าวไปไม่โครมคราม

๔.๒) นารีปราโมทย์ เป็นบทเกี้ยว บทโอ้อวม แสดงความรักใคร่ ดังตอนที่ขุนแผนเข้าหานางวันทอง แล้วนางวันทองคิดถึงความหลังเกิดน้อยใจจึงแกล้งหลับ ขุนแผนจึงโอ้อวมแสดงความรักใคร่และยอมรับผิดชอบเพื่อให้นางวันทองยอมพุดจาด้วย

โอ้เจ้าแก้วแววตาของพี่เอย
ดั่งนึ่งน่องหมองใจไม่นำพา
ความรักหนักหน่วงทรวงสวาท
เผอิญเป็นวิปริตพี่ผิดจริง

เจ้าหลับไหลกระไรเลยเป็นหนักหนา
ฤๅขัดเคืองคิดว่าพี่ทอดทิ้ง
พี่ไม่คลาดคลายรักแต่สักสิ่ง
จะนอนนิ่งถือโทษโกรธอยู่ไย

๔.๓) พิโรธาทัง คือ กระบวนความตัดพ้อต่อว่า หึงหวง โกรธ ว่ากล่าวประชดประชัน กวีถ่ายทอดอารมณ์ต่างๆ ของตัวละครได้อย่างกินใจ ดังเช่น เหตุการณ์ตอนที่ขุนแผนแอบมาหานางวันทอง นางกล่าวคำตัดพ้อต่อว่าขุนแผน ขุนแผนจึงพยายามขอโทษขอคืนดี คำตัดพ้อของนางนั้นกวีใช้สำนวนโวหารที่ไพเราะคมคาย แสดงถึงความน้อยเนื้อต่ำใจของนางวันทอง ความขมขื่นใจที่ต้องทนทุกข์ทรมานมาโดยตลอดก็ได้ระบายออกมา ดังความว่า

ที่จริงใจเห็นไปอยู่เรือนอื่น
ด้วยรักลูกรักผัวยังพัวพัน
แค้นคิดด้วยมิตรไม่รักเลย
เสียแรงร่วมทุกข์ยากกันกลางไพร
พอได้ดีมีสุขลืมทุกข์ยาก
ว่านาก็เครื่องเคืองระคาย

คงคิดคืนที่หม่อมเป็นแม่นมั่น
คราวนั้นก็ไปอยู่เพราะจำใจ
ยามมีที่เซยเฉยเสียได้
กินผลไม้ต่างข้าวทุกเพรงาย
ก็เพราะหากหม่อมมีซึ่งที่หมาย
เอ็นดูน้องอย่าให้อายเขาอีกเลย

และตอนที่พลายงามมีความโกรธแค้นขุนช้าง ทำให้พลายงามไปพรากรางวันทองจากขุนช้าง เมื่อพลายงามไปเรือนขุนช้างและเข้าไปในห้องนอนเห็นขุนช้างนอนเคียงข้างนางวันทอง ก็ยิ่งโกรธแค้นแทบจะฆ่าขุนช้างทั้งที่หลับ กวีใช้ถ้อยคำถ่ายทอดอารมณ์โกรธจัดของพลายงาม ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงอารมณ์ของตัวละครได้ ดังตัวอย่าง

ชมพลงอย่างเอื้องชำเลื่องมา
นึ่งนอนอยู่บนเตียงเคียงขุนช้าง
เจ็บใจดังหัวใจจะพังพอง
จะใคร่ถีบขุนช้างที่กลางตัว

เปิดมุ้งเห็นหน้าแม่วันทอง
มันแนบข้างกอดกลมประสมสอง
ขยับจ้องดาบง่าอยากฆ่าฟัน
นึกกลัวจะถูกแม่วันทองนั้น

๔.๔) สลลปังกพิสัย เป็นบทแสดงความเศร้าโศก คร่ำครวญ เช่น เหตุการณ์ที่พลายงามไปหานางวันทองที่บ้านขุนช้าง ดังบทประพันธ์

ครานั้นจึงโฉมเจ้าวันทอง
พ่อพลายงามทรมาสวาทของแม่อา
ใช้จะอ้อมเอิบอาบด้วยเงินทอง
ทั้งผู้คนช้างม้าแลข้าไท
ทุกวันนี้ใช้แม่จะผาสุก
ต้องจำจนทนกรรมที่ติดตาม

เศร้าหมองด้วยลูกเป็นหนักหนา
แม่โศกาเกือบเจียนจะบรรลัย
มิใช่ของตัวทำมาแต่ไหน
ไม่รักใคร่เหมือนกับพ่อพลายงาม
มีแต่ทุกขใจเจ็บดังเหน็บหนาม
จะขึ้นความคิดไปก็ใช้ที

หลังจากที่พลายงามอ้อนวอนแม่ให้ไปอยู่ด้วย โดยเข้าถึงความหลังที่ตัวเองต้องจากแม่ตั้งแต่เด็กไม่มีโอกาสได้อยู่ด้วย เมื่อเติบโตรับราชการมียศศักดิ์จึงอยากให้แม่มาอยู่ด้วย พลายงามตัดพ้อว่าแม่คงไม่รักไม่คิดถึงลูก นางวันทองได้ฟังลูกตัดพ้อจึงคร่ำครวญเศร้าโศกว่าทุกสิ่งทุกอย่าง

ไม่อาจเป็นได้ดังใจคิดอยากให้พลายงามเข้าใจ กวีได้แสดงให้เห็นความเศร้าโศกและความอึดอัดลำบากใจของผู้เป็นแม่ และให้เห็นความจำเป็นจึงต้องทนอยู่กับคนที่ไม่ได้รัก

๗.๓ คุณค่าด้านสังคม

การอ่านวรรณคดีเพื่อพิจารณาคูณค่าทางสังคมเป็นการอ่านที่ต้องใช้กระบวนการวิเคราะห์ความสัมพันธ์กันทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ได้แก่ จริยธรรมในสังคมและสภาพความเป็นอยู่ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นนิทานพื้นบ้านของจังหวัดสุพรรณบุรี และเป็นนิทานที่มีเนื้อเรื่องยาวสถานที่ต่างๆ ในเรื่องเป็นสถานที่จริงซึ่งยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปะ การปกครอง การศึกษา ศาสนา การคมนาคม จริยธรรม และภูมิศาสตร์ของไทยในอดีต ทำให้เห็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายของคนในสังคมไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เป็นอย่างดี สามารถพิจารณาคูณค่าด้านสังคมตามแนวทางได้ ดังนี้

๑) สะท้อนสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคม ดังตัวอย่างบทประพันธ์ต่อไปนี้

หอมหวนอวลอบบุปผาชาติ
เรณูฟุ้งนจรใจ
ข้าไทนอนหลับลงทับกัน
กระจกฉากหลากสลั้วบับแวมวาม
มานมูลีมีฉากประจำกัน
ชมพลงอย่างเอื้องชำเลื่องมา

เบิกบานก้านกลาดกิ่งไสว
ย่างเท้าก้าวไปไม่โครมคราม
สะเดาะกลอนถอนลั่นถึงชั้นสาม
อร่ามแสงโคมแก้วแววจับตา
อัมจันทร์เครื่องแก้วก็หนักหนา
เปิดมุ้งเห็นหน้าแม่วันทอง

จากบทประพันธ์สะท้อนสภาพความเป็นอยู่ของผู้ที่มีฐานะร่ำรวย จะประดับประดาบ้านเรือนอย่างสวยงาม พรั่งพร้อมด้วยข้าทาสบริวาร และตกแต่งต้นไม้ดอกไม้สวยงาม ข้าทาสในบ้านนอนเกยกันอยู่ โดยลงกลอนไว้แน่นหนาถึงสามชั้น ภายในเรือนมีกระฉากเป็นฉากต้องแสงโคมไฟแววจับตา ม่านมูลีจัดแต่งเป็นฉากและเครื่องแก้วว้างเป็นชั้นๆ มากมาย

ได้ยินเสียงฆ้องย่าประจ่าวัง
คะเนนบ่ย้ายมาได้สามครา

ลอยลมล่องดังถึงเคหา
ดูเวลาปลอดห่วงทักทิน

ในสมัยโบราณจะตีฆ้องเพื่อบอกเวลา **คะเนนบ่ย้ายมาได้สามครา** เป็นการบอกเวลาสามยามหรือตีสาม

๒) สะท้อนความเชื่อของคนในสังคม ความเชื่อซึ่งมีอยู่คู่กับวิถีชีวิตของคนไทยมา โดยตลอดจะปรากฏในวรรณคดีส่วนใหญ่ของไทย โดยเฉพาะเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นเรื่องที่ เต็มไปด้วยความเชื่อในด้านต่างๆ ของคนในสังคม นักเรียนจะเห็นได้จากตอนขุนช้างถวายฎีกา นี้ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ ความเชื่อเกี่ยวกับความฝัน ความเชื่อเรื่องกรรม เป็นต้น

๒.๑) ความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ ตอนที่พลายงามคิดที่จะขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อพา นางวันทองมาอยู่ด้วย พลายงามต้องเตรียมตัวหลายประการ เริ่มจากดูเวลาฤกษ์ยาม เช่นพราย เสกขม้น ลงยันต์ ใส่มงคล เป่ามนตร์ และบริกรรมคาถาก่อนที่จะลงเรือนของตน ดังความว่า

คะแนนบ่ย่ำยามได้สามครา	ดูเวลาปลอดห่วงทักทิน
ฟ้าขาวดาวเด่นดวงสว่าง	จันทร์กระจ่างทรงกลมดนมเสลีน
จึงเช่นเหล้าข้าวปลาให้พรายกิน	เสกขม้นว่านยาเข้าทาตัว
ลงยันต์ราชะเอาปะออก	หยิบยคมงคลขึ้นใส่หัว
เป่ามนตร์เปื่องบนข้อมมัว	พรายยั่วชวนใจให้เคลคลา
จับดาบเคยปราบณรงค์รบ	เสร็จครบบริกรรมพระคาถา
ลงจากเรือนไปมิได้ช้า	รีบมาถึงบ้านขุนช้างพลัน

๒.๒) ความเชื่อเกี่ยวกับความฝัน ก่อนที่นางวันทองจะถูกตัดสินประหารชีวิต นางวันทอง ฝันว่าตนพลัดหลงเข้าป่าและหาทางกลับไม่ได้ จนกระทั่งมีเสือสองตัวตะครุบพานางเข้าไปในป่า นางจึงตกใจตื่นผวาถอดขุนแผน ดังความว่า

ดูเหว่าเร้าเสียงสำเนียงก้อง	ระฆังฆ้องขานแข่งในวังหลวง
วันทองน้องนอนสนิทพรอง	จิตง่วงระงับสู่ภวังค์
ฝันว่าพลัดไปในไพรเถื่อน	เลื่อนเปื้อนไม่รู้ที่จะกลับหลัง
ลดเลี้ยวเที่ยวหลงในดงรัง	ยังมีพยัคฆ์ร้ายมาราวี
ทั้งสองมองหมอบอยู่ริมทาง	พอนางตื่นปามาถึงที่
โดดตะครุบคาบคั่นในทันที	แล้วอุตุคร่าพารไปในไพร
สิ้นฝันครันตื่นตกประหม่า	หวีดผวาถอดผัวสะอื้นให้

๒.๓) ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องกรรม ตัวละครในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเมื่อประสบ ชะตากรรมที่ทำให้ตนเองพบกับความทุกข์ มักลงความเห็นว่า เป็นเรื่องของเวรกรรม ดังเช่น พลายงาม ที่เชื่อว่าสาเหตุที่ทำให้นางวันทองต้องไปครองคู่กับขุนช้างเป็นเพราะเคราะห์กรรม ดังความว่า

พร้อมญาติชาตอยู่แต่มารดา	นึกนึกตรึกตราละห้อยหวน
โอ้อว่าแม่วันทองช่างหมองนวล	ไม่สมควรเคียงคู่กับขุนช้าง
เออนี้เนื้อเคราะห์กรรมมานำผิด	น่าอายมิตรหมองใจไม่หายหมาง
ฝ่ายพ่อมิบุญเป็นขุนนาง	แต่แม่ไปแนบข้างคนจัญไร

๓) สะท้อนค่านิยมของคนในสังคม เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน สะท้อนค่านิยมของ สังคมไทยหลายประการ เช่น

๓.๑) ค่านิยมเกี่ยวกับการมีสัมมาคารวะ ดังความว่า	
จะใคร่ถึขุนช้างที่กลางตัว	นึกกลัวจะถูกแม่วันทองนั้น
พลงนังลงนอนบอภวันทน	สะอื้นอันนอกคั่นน้ำตาคลอ

พลายงามรู้จักแสดงความเคารพนบถนอมมีสัมมาคารวะ แม้จะอยู่ในสถานการณ์ที่ทำให้ ขุ่นเคืองใจ แต่เมื่อมาเห็นมารดาก็ยังระลึกถึงพระคุณเข้าไปกราบไหว้

๓.๒) ค่านิยมเกี่ยวกับผู้หญิงต้องมีสามีคนเดียว ไม่นิยมผู้หญิงที่มีพฤติกรรมเยี่ยง นางวันทอง คือมีสามีสองคนในเวลาเดียวกัน แม้โดยจริงแท้แล้วการที่นางต้องมีสามีสองคนนั้น มิใช่เกิดจากความปรารถนาของนางเอง แต่ในจุดนี้สังคมก็มองข้ามเห็นได้แต่เพียงผิวเผินว่านาง เป็นคนที่ไม่น่านิยม น่ารังเกียจ คำพิพากษาให้ได้รับพระราชอาญาถึงประหารยอมเป็นเครื่องยืนยัน ถึงผลของค่านิยมด้านนี้ของสังคมไทย ดังคำกลอนที่สมเด็จพระพันวษาทรงปรึกษานางว่า

ว่าหญิงชั่วผู้ยังคราวละคนเดียว	หาตามตอมกันเกรียวเหมือนมึงไม่
หนักแผ่นดินจะอยู่ไย	อ้ายไวยมิงอย่านับว่ามารดา
กุเลียงมิงถึงให้เป็นหัวหมื่น	คนอื่นรู้ว่าแม่ก็ขายหน้า
อ้ายขุนช้างขุนแผนทั้งสองรา	กูจะหาเมียให้อ้ายอาลัย
หญิงกาลกนิอีแพศยา	มันไม่น่าเชยชิดพิสมัย
ที่รูปสวยสมมีถมไป	มึงตัดใจเสียเถิดอีนี่

ในทางตรงกันข้าม ค่านิยมเกี่ยวกับการมีภรรยาหลายคนในเวลาเดียวกันนั้นกลับปรากฏ อยู่ในหมู่คนชั้นสูง โดยเฉพาะผู้มียศถาบรรดาศักดิ์ของไทย เช่นในเรื่องนี้ ขุนแผน พลายงาม ก็มีลักษณะดังกล่าวนี้ แต่สังคมไม่รังเกียจ กลับนิยมและยกย่อง เพราะค่านิยมกำหนดว่าลักษณะ เช่นนี้เป็นเครื่องเสริมบารมีและความเป็นบุรุษชาติอาชาไนยให้มากยิ่งขึ้น

๔) สะท้อนชนบธรรมนิยมประเพณีและวัฒนธรรม

๔.๑) บทบาทของพระมหากษัตริย์ต่อประชาชนในสังคมไทย สมเด็จพระพันวษานั้น ถ้าพิจารณาวิเคราะห์อย่างละเอียด ก็จะเห็นว่าแม้จะทรงเป็นเจ้าของชีวิต มีพระราชอำนาจอันล้นพ้น แต่ก็ได้ทรงใช้พระราชอำนาจอย่างปราศจากเหตุผลหรือด้วยพระอารมณ์ หากได้ทรงปฏิบัติพระองค์อย่างเหมาะสม และทรงเมตตาครอบครัวขุนแผน เพราะเห็นแก่ความดีความชอบที่เคยสร้างไว้ ให้แก่บ้านเมือง นอกจากนี้ทรงดำรงพระองค์อยู่ในฐานะของกษัตริย์ปกครองประเทศซึ่งจะต้องแก้ปัญหาในระดับประเทศแล้ว ยังต้องแก้ปัญหาในระดับครอบครัวของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอีกด้วย ทรงเปรียบเสมือนพ่อหรือผู้ใหญ่ในครอบครัว เวลาคนในครอบครัวมีเรื่องเดือดร้อนหรือเกิดเหตุการณ์วุ่นวายมา ฟ้องร้อง พระองค์ทรงมีหน้าที่ตัดสินคดีคลายปัญหา เช่น ในกรณีที่ขุนช้างมาถวายฎีกา ครั้งนี้ แม้จะทรงกริ้ว ด้วยทรงรู้สึกว่ขุนช้างก่อเรื่องวุ่นวายไม่จบสิ้น แต่ก็มิได้ทรงละเลย ทรงนำมาพิจารณา ดังบทประพันธ์

อีวันทองให้ยายแผนไป	ยายช้างบังอาจใจทำจู้
ดูมันขึ้นช้างอ้างถึงกู	ตะคอกขู่อีวันทองให้ตกใจ
ขอบบปให้สลับลงกับที่	เขียนตีเสียให้ยับไม่นับได้
มะพร้าวห้าวยัดปากให้สาใจ	ยายหมื่นไวก็โทษถึงฉกรรจ์
มึงถือว่าอีวันทองเป็นแม่ตัว	ไม่เกรงกลัวไว้ทำโมหันต์
ไปรับโยไม่ไปในกลางวัน	ยายแผนพอนั้นก็เป็นใจ
มันเหมือนวัวเคยขาม้าเคยขี่	ถึงบอกกล่าวดีหาเชื่อไม่
ยายช้างมันก็ฟ้องเป็นสองนัย	ว่ายายไวลักแม่ให้บิดา
เป็นราศีข้อผิดมีติดตัว	หมองมัวมลทินอยู่หนักหนา
ถ้ายายไวอยากจะใครได้แม่มา	ชวนพ่อฟ้องหาเอาเป็นไร
อัยการศาลโรงก็มีอยู่	ถือว่ากูตัดสินให้ไม่ได้
ชอบทวนด้วยลวดให้ปวดไป	ปรับไหมให้เท่ากับชายชู้

เมื่อทรงทราบสาเหตุที่มาฟ้องก็โปรดให้ไต่สวนด้วยความเป็นธรรมแก่ทุกคน มีพระราชประสงค์จะรับเหตุร้ายฉานทั้งปวงให้สิ้นไป ด้วยการเปิดโอกาสให้นางวันทองเป็นผู้ตัดสินใจเอง แต่นางวันทองตกอยู่ในภาวะลำบาก ตื่นเต้นหวาดหวั่น เพราะอยู่ต่อหน้าพระที่นั่ง ทั้งเกิดความขัดแย้งในใจอย่างรุนแรงที่มีสามารถตัดสินใจได้ทันที

สมเด็จพระพันวษาทรงกริ้วด้วยเข้าพระทัยว่านางมักมากในทางต้นหาราคะ ตรีสภริษนางอย่างรุนแรง เหตุการณ์การตัดสินคดีในครั้งนี้แสดงถึงพระราชภาระที่ดูเหมือนจะอยู่นอกเหนือจากบทบาทของพระมหากษัตริย์ แต่สมเด็จพระพันวษาก็ยังทรงถือเป็นหน้าที่ด้วยพระเมตตา ซึ่งคำตัดสินนั้น ถ้าอ่านแต่เพียงผิวเผิน อาจตำหนิว่าพระองค์ทรงใช้พระอารมณ์ แต่ถ้าพินิจพิเคราะห์ให้ลึกก็จะเข้าใจและซาบซึ้งในพระมหากษัตริย์คุณที่มีต่อพสกนิกร ก็จะเห็นว่าพระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะยุติปัญหาชายสองหญิงหนึ่งที่เป็นความกันไม่จบไม่สิ้นนี้ อีกทั้งพระองค์ทรงไม่พอพระทัยในการกระทำของจมื่นไวที่ลอบขึ้นเรือนผู้อื่นทั้งที่ตนเป็นขุนนางมียศศักดิ์กลับไม่รักษากฎหมายบ้านเมือง ดังนั้นพระองค์จึงทรงตัดสินคดีให้เด็ดขาดเพื่อให้จบเรื่องวุ่นวาย พสกนิกรทุกหมู่เหล่าจะได้เห็นเป็นแบบอย่างว่า ไม่ก่อปัญหาให้ต้องเดือดร้อนวุ่นวายจะได้อยู่กันอย่างสงบสุข เพราะนอกจากนางวันทองจะมีส่วนผลักดันให้เหตุการณ์เป็นไปแล้ว ยังมีปัจจัยมากมายทางสังคมที่ผลักดันให้พระองค์ทรงตัดสินไปเช่นนั้น เช่น หน้าที่ของพระมหากษัตริย์ที่จะต้องจรรโลงไว้ซึ่งแบบแผนจริยธรรมอันดีงาม ปัจจัยด้านค่านิยมของสังคม เป็นต้น

๔.๒) บทบาทของสตรีในสังคมไทย นางวันทองเป็นตัวอย่างของสตรีไทยโบราณ โดยแท้ คือเกิดมาเพื่อรับบทของบุตรี ภรรยา และมารดา ตามที่ธรรมชาติและสังคมเป็นผู้กำหนด และเมื่อต้องรับบทพลเมืองก็เป็นพลเมืองตามที่ถูกปกครองพึงปรารถนาให้เป็น ทั้งบทบาทและการปฏิบัติตามบทดังกล่าวมานี้ นางวันทองไม่เคยมีโอกาสดำเลือก อาจได้เพียงแต่คิดแต่ไม่เคยปฏิบัติตามใจคิด ความไม่เคยเป็นตัวของตัวเองของนางวันทองนั้น จะเห็นได้จากตอนที่นางกล่าวกับจมื่นไวว่า

ทุกวันนี้ใช้แม่จะผาสูก	มีแต่ทุกขใจเจ็บดังเหน็บหนาม
ต้องจำจนทนกรรมที่ติดตาม	จะขึ้นความคิดไปก็ใช้ที่
เมื่อพ่อเจ้าเข้าคุกแม่ต้องแก่	เขาพูดแม่ใช้จะแกล้งแขนงหนี
ถึงพ่อเจ้าเล่าไม่รู้ว่ร้ายดี	เป็นหลายปีแม่มาอยู่กับขุนช้าง
เมื่อพ่อเจ้ากลับมาแต่เชิงใหม่	ไม่เพ็ดทูลสิ่งไรแต่สักรอยาง
เมื่อคราวตัวแม่เป็นคนกลาง	ท่านก็วางบทคืนให้บิดา

จะเห็นได้ว่า นางวันทองถูกกำหนดเส้นทางเดินของชีวิตให้เป็นไปตามความปรารถนาของผู้อื่นทั้งสิ้น นางจำใจต้องทนรับภาวะนั้นๆ เพราะถึงนางจะขึ้นความคิดไปก็ใช้ที่ ไม่มีความหมาย การที่กวีใช้คำว่า วางบท ได้แสดงให้เห็นว่านางวันทองต้องแสดงไปตามบทที่ผู้อื่น

หยิบยื่นให้ด้วย ความเคยชินจากการที่เป็นผู้ปฏิบัติตามและเป็นที่รองรับความปรารถนาของผู้อื่น มาโดยตลอดนั่นเอง เมื่อสมเด็จพระพันวษาทรงเปิดโอกาสให้นางได้เลือกทางเดินชีวิตของตนเอง นางก็ว่าอุ่นใจไม่อาจตัดสินใจได้ จึงก่อให้เกิดเหตุการณ์อันเศร้าสลดที่สุดในที่สุด

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายนกขี้กานี้ เป็นตอนที่ได้รับยกย่องว่าแต่งได้ดีเป็นเยี่ยมตอนหนึ่ง แต่งเป็นกลอนเสภาที่สื่ออารมณ์สะเทือนใจและแฝงด้วยข้อคิดเรื่องความรักของแม่ที่มีต่อลูก พร้อมทั้งจะเสียสละความสุขของตนให้แก่ลูก สะท้อนให้เห็นความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ ค่านิยม และความเชื่อของคนในสังคมสมัยก่อน สะท้อนวิถีชีวิตของครอบครัวขุนนางทั้งในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ว่ามีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และก็ยังเลือกสรรถ้อยคำและสำนวนโวหารได้อย่างไพเราะมีการเปรียบเทียบให้เห็นภาพได้อย่างชัดเจน ควรอ่านอย่างพิถีพิถันเพราะทำให้เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งให้ได้คุณค่าทางอารมณ์และคุณค่าทางความคิด นอกจากนี้ นักเรียนควรอ่านหนังสือที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดีให้มากที่สุดเท่าที่มีโอกาสอ่านวย เพราะนอกจากเป็นการเพิ่มพูนประสบการณ์ชีวิตของนักเรียนแล้ว ยังทำให้นักเรียนได้วิจักษ์คุณค่าของวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของไทย รักษาไว้ให้ดำรงเป็นสมบัติของชาติต่อไป